

योगशास्त्र टीकाचस्पति



चोपरोशायनमः समामित्रगदुमतिरेतनेष्टकेतवे कुंश्कर्मेपिपाकारिणीवायहितायन १ नवापतंततिमयिदेव्यासेनभायिते संक्षिप्तसद्वृत्तौभाष्येव्याख्याविधा
 सते २ इहोभगवानपतंततिरिस्मितस्यशम्भुसंक्षेपतत्ताययोर्ध्वेष्टावसुरसंगेष्टानुश्वसुसाधवोपाधिमानिस्त्रासुगदविहसंक्षेपवचकम् अथयोगानुश
 सने तद्वप्रथमावपनमध्याजंमाचष्टे अथेत्यमधिकाराद्यैः श्रेयस्योतिरिति वत नतानंतपेयैः अनुश्वसन्मिति हिंसास्वमाह अनुश्वस्यते नेनेति युससानचास्मश
 वरमापनंतं प्रवृत्तिः अपि तु मलुहानि स्त्रायपि पापं तं तित्तासातायवोस्तुत्यातयद्यावायतेतस्मात्तं तोटांतडपरतस्ति तिसुः समाहितोभूत्वात्मनेवात्मानं पश्येति

श्रियेनमः ३ अथयोगानुश्वसनम् अथेत्यमधिकाराद्यैः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सादि श्रेयप्रश्नतयश्चरणासायवापुपयोगनंतयस्वसंभवेपि हिनाभिधानं श्रेयप्रतीत्यप्रतीत्योस्तुपयोगत प्रमाणोक्तलेयोगानुश्वसनस्य तदभावेपुपेय
 तात् अथमाश्रीकलेचनतदभावेपि देयतातस्तेनतत्तत्तन्निस्त्रायपि पयोगनंतयाभिधानं परस्मै अधिकाराद्यैलेनुश्वस्येणाधिकृत्यमाणास्यप्रस्तममानस्यो
 गस्याभिधानात् सकलशास्त्रताययोर्ध्वेष्टावसुरसंगेष्टानुश्वसुसाधवोपाधिमानिस्त्रासुगदविहसंक्षेपवचकम् अथयोगानुश
 सने तद्वप्रथमावपनमध्याजंमाचष्टे अथेत्यमधिकाराद्यैः श्रेयस्योतिरिति वत नतानंतपेयैः अनुश्वसन्मिति हिंसास्वमाह अनुश्वस्यते नेनेति युससानचास्मश

ननु के मेरु सर्वसंदर्भगतोद्योगोधिकारार्थस्तथासत्यतोयुक्तमित्यासेत्तारथोपपत्तिसंगतस्याप्युक्तमितिननुहेरस्य गभीरयोगस्यवक्तानामः पुरतनश्रुतियोनि
यात्तव्यास्यनेकपुत्रनेयेयोगशास्त्रमिसांशकासत्रकारेणानुशासनमप्युक्तंश्रुत्यानुशासनमिसांशकासत्रकारेणानुशासनमप्युक्तंश्रुत्यानुशासनमिसांशकासत्रकारेणानुशासनमप्युक्तं
ननुत्याह योगानुशासनमिधिरुतमिति ननुमुत्पाद्यमानतयायोगोवाधिकृतोपनुशास्त्रमित्यत आहवेदितमिति सत्यमुत्पाद्यमानतयायोगः प्रस्तुतः सतु
नरिपयेराशास्त्रेणकरणेनमुत्पाद्यः करणगेवरश्चमुत्पाद्यस्तस्यापारमेरुमणेवरदिकर्तृमोपारविवरुपायोगविषयस्यशास्त्रस्याधिकृतत्वेवेदित
अंशमुत्पाद्यपारगेवरतयातुयोगस्याधिकृतत्वेभावः अपिकारार्थस्तथाद्युक्तस्याप्युक्तोपमानोदकुंभदशमिधिरुतमिति विषयमंगलायापकृत्यतइतिमंगलं

योगस्यानुशासनंशास्त्रमधिकृतत्वेदेवेदितमंयोगः समाधिः स्वसार्वभौमः ७

शब्दसंदर्भमिदंमध्यसंदर्भमप्यति योगः समाधिः पुनसमाधावित्यस्याद्युसन्नः समाधार्थाननुपुमंयोगरससांशयोगार्थरसधेः अनुसमाध्यापिवरुपा
रास्यामिमोपेगस्यांगंवांगमेरांगीसत आहसत्रसार्वभौमः सत्यद्योदंमंभनति धमपोरस्यविरुपागामधुमतीमधुप्रतीकाविशोकासंस्कारो
वास्तविकतस्यत्रासुसर्वासुवेदितः सार्वभौमः चित्तनिरेपुनसतोयोगस्तदंगस्तुसमाधिर्नैवमृतः कुसंज्ञमिन्नमात्रमिधामंवेतुयोगः समाधिरितिच
गांगेनोभेदविरुपागावेराप्रतिमिमेतनुयोगद्युस्यचित्तदृष्टिनिरेपुस्वेतिपरमाधिः ७

पा.श्री.

[illegible]

विजयधर्मः सिद्धमदं विविधमेकाप्यनिरुद्धमतिविजयभूमयः तत्र विविधमेकमतिविशेषोपसर्जनभूतः

समाधिर्नैयोगप्रसेवर्नै ॥ ७ ॥

यथापमेकं नामं निरुद्धं नृत्तं संस्कारमात्रं शेषं चितं निरुद्धं तत्रैव प्रमृदयोः मस्यपि पश्यन्त्येषा वा नृत्तिविरोधे पारं पश्यन्त्येषाः चित्तं प्रमृदयेत्तु भावाभावात्
तदुपधातकत्वाच्च योगपक्षाद्दूरेत्सापि नृत्तमिति नृत्तयोः पारं च नृत्तिविरोधे प्रमृदयन्त्येषा वा नृत्तिविरोधे पारं पश्यन्त्येषाः चित्तं प्रमृदयेत्तु भावाभावात्
तत्र विरोधे चित्तं प्रमृदयन्त्येषा वा नृत्तिविरोधे पारं पश्यन्त्येषाः चित्तं प्रमृदयेत्तु भावाभावात्
तत्र विरोधे चित्तं प्रमृदयन्त्येषा वा नृत्तिविरोधे पारं पश्यन्त्येषाः चित्तं प्रमृदयेत्तु भावाभावात्

५५०

प्ररिष्टोपसर्गोभूतः समाधिने योगः कस्तद्विरसाह चारु पत्तिकाये चेतमिरुति मन्मिसमारोपितमधे निवर्तयति निपुणैरपि स्वातन्त्र्येन मसि भूते भवसे को प्रेम्बने उक्तं सदि
 के लोमने वितांता विभूतसंस्तमसामुदेकस्वशोभनस्तसके सहेनुवादिनि घोवनेतनुताममायमापुनुताकादुपुरदपुपेहसूपनयानसाहाकारवतामविषामुष्टि
 केरुचंद्रिद्योहादिपुनछोरकवादनचापेतिप्रश्नयेहप्रकर्मपोतपसाहाकारस्यपतिन्यविषामुल्लगाहस्याराहेनोकेहानोविषाण्विषोछेदरूपत्वाविव

पत्तिकाये चेतमिरुतमंधे प्रपोतपति। ह्यलोतिच के शान्तरुमरेपुना निश्चयपतिनिरेपममिमुखं करोति ससंप्रज्ञातो योगारत्नमव्या
 यने सवतकांनुगतो विचारनुगतव्यानेदनुगतोऽस्मिन्ननुगतस्युपमेहसुवेदपेष्वापः ॥ ७ ७ ७ ७

पोरपेचाविषादिक्लेशसमुच्छेदो विरेधात्तातकारणमिनाशावेसाहसिलोतिरेति सतसकर्मरुपाणे संपुना निश्चयपतिकर्मचावापर्मभितं कार्येकारणोम
 नारवृत्तेद्यपिस्वकापोखसादपतिवृत्तिरेमतिमूलेतद्विपाकएति किंच विरेपममिमुखं करोति ससंप्रज्ञातश्चतुः प्रकारसोहसवेति ॥

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

[illegible]

सर्वहृत्तन्त्रेणैव संप्रज्ञातः समाधिः तस्य तत्त्वज्ञानमिष्टं संप्रवृत्ते योगश्चैव नृत्तिविरोधः ॥ सर्वशब्दग्रहणात् संप्रज्ञातयोगो
गुरुसाम्यापत्तेर्विना हि प्रत्याप्रवृत्तिरिच्छातेऽशक्यता तद्विगुणं ॥

[illegible]

109

विषयकत्वात्तेनैव हेतुं चितिशक्तिरूपोपादाने हेतुं योपसमाधिपवतामपि हेतुं चितिशक्तिः साधुतामसाधुतां च विवेकस्यातेर्द्रोपति चितिशक्तिरिति साधिसुखदुःखमोहभ्रम
 कलमशुद्धिः सुखमोहभ्रमविषये केन दुःखाकुरुतः अतो दुःखहेतुः तथा चाजिसुखमप्यनवतद्वोतिनेन तद्विद्वेयविवेकेनः सेयमविशुद्धिस्तद्विद्वेयविवेक
 कोपुरुषेन स्वरसुखे शुद्धिचानतोति ननु सुखदुःखमोहात्मकशब्दादि विषयेन यमाभावात्कारण्यवाक्येति शुद्धिद्वयकारणपरिग्रहजननचकुरेतीकथ
 मनेत्यत उक्तं दक्षिणविषयेति दक्षिणविषयः शब्दादिष्वेसात्तथाक्ता भवेत्तदेवंपद्विद्वेयविवेकश्चित्तविषयाकारणमापद्यते किन्तु बुद्धिरेव विषया
 कारणाप्येतामतीत्यतः कारणे चितिशक्तिः विषयमादशयति ततः पुरुषश्चैतन्यतत्सुच्यते ननु विषयाकारणं बुद्ध्या नारुह्यमा विदितशक्तिः कथं विष
 चितिशक्तिरप्येतामपि प्रतिसंक्रमदक्षिणविषयाशुद्धिचानताव सत्त्वगुणालिप्तावेयं अतो विषयिका विवेकस्यातिरिति ७ ५ ५

वेदने विषयाते हेतुकाक्यं नारुह्यकारण्येति चतुर्लक्षं अप्रतिसंक्रमेति प्रतिसंक्रमः संक्रमः सचित्ते केनोत्तमं सत्त्वगुणोत्तमानास्तीत्यत उक्तं अप्रतिसंक्रमेतीति
 नचित्ते मेव विषयो विषयस्य सागवस्थोति हीति पद्विद्वेयविवेकस्येति येन केनोत्तमं सत्त्वगुणोत्तमानास्तीत्युक्ते संपादेन पद्विद्वेयविवेकस्येति चितिशक्तिः असंक्रान्ताया अपि विषय
 संवेदनमुपपादयेत्यतः तजिसद्विद्वेयविवेकः शोभयेति विवेकस्यादिसुखदुःखमोहभ्रमका चोभयेत्युक्तं अतश्चितिशक्तिः विषयेनेति पद्विद्वेयविवेकस्यातिरपि
 हेतुत्वात्केवक्याहस्यनराणां दोषवदुत्तमानापि विद्वेयविवेकः ७

ततस्तेनोन्नेपोपसमाधेयवत्तरोपुनरुत्साहः अतस्तस्यापि तिसृषु प्रसादमाधुनाः परेणैतन्मयेण विवेकस्यातिमपि विरुणरीत्यर्थः अथ केन ह्येवमन्नेविने
 कीदृशमित्यत आह तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्
 कीदृशमित्यत आह तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्
 मवतमसं ज्ञात्वा पतेन तस्योपेयतमोऽपि किमप्येव तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्
 कोपस्य पादः सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्

अतस्तस्यापि तिसृषु प्रसादमाधुनाः परेणैतन्मयेण विवेकस्यातिमपि विरुणरीत्यर्थः अथ केन ह्येवमन्नेविने
 तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्

सुखोपपन्नस्य तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्
 तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्
 तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्
 तदवस्थमित्यादि सविरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम् विरोधस्य सङ्गपमास विरोधोपस्थाप्य तत्रैव कम्

चयमेवार्थोभाष्यतुजापेत्तमेव रूपप्रतिपेक्षितरत्नोपेक्षेवावस्थापानुसंधानावस्थापामिति भावः स्यादेतत्तदुक्त्यावस्थापयाप्रतिपेक्षितस्वरूपेति चेन्न हि तयो
 वावस्थापानुसंधाने संतोषभिराभ्युपगम्यतु जावस्थापयस्वरूपेति ह्यसिद्ध्यावस्थापयानुसंधानेपुंसां संतोषपरमवस्थापयानुसंधानेति च तिनमतानुक्रमेण विवक्षितं
 स्वरूपानुसंधानेन चयमेवार्थोभाष्यतुजापेत्तमेव रूपप्रतिपेक्षितरत्नोपेक्षेवावस्थापानुसंधानावस्थापामिति भावः स्यादेतत्तदुक्त्यावस्थापयाप्रतिपेक्षितस्वरूपेति चेन्न हि तयो
 वावस्थापानुसंधाने संतोषभिराभ्युपगम्यतु जावस्थापयस्वरूपेति ह्यसिद्ध्यावस्थापयानुसंधानेपुंसां संतोषपरमवस्थापयानुसंधानेति च तिनमतानुक्रमेण विवक्षितं
 स्वरूपानुसंधानेन चयमेवार्थोभाष्यतुजापेत्तमेव रूपप्रतिपेक्षितरत्नोपेक्षेवावस्थापानुसंधानावस्थापामिति भावः स्यादेतत्तदुक्त्यावस्थापयाप्रतिपेक्षितस्वरूपेति चेन्न हि तयो
 वावस्थापानुसंधाने संतोषभिराभ्युपगम्यतु जावस्थापयस्वरूपेति ह्यसिद्ध्यावस्थापयानुसंधानेपुंसां संतोषपरमवस्थापयानुसंधानेति च तिनमतानुक्रमेण विवक्षितं

— अथ प्रोक्तुं शक्यं भवति शक्यं वा केन च भुक्त्या भवेत्तु स नित्या भिन्नं न नित्या कथं तर्हि दर्शयितुं शक्यं ॥ इति सांख्यमिन्द्र
भुक्त्या न पार्थिवसहस्रपत्रद्विजिह्वः ॥ ७

[illegible]

सार्वभौमपुरुषोद्दिष्टकृतपरिहृतेन चरित्तियरेषोद्देशेन विज्ञापयन्कोन्यसहस्रेणापि पुरुषाण्युपैस्तमिमां कश्चिद्व्यस्यिष्यति तं स संस्तुतां च कथं विदुः सांस्तुता
 सा विपता स्वद्वयप्रतिपार्जनपरं सञ्चयवतमयमिमां पुनर्विदुः सा चरित्तियरेषोद्देशेन विज्ञापयन्कोन्यसहस्रेणापि पुरुषाण्युपैस्तमिमां कश्चिद्व्यस्यिष्यति तं स संस्तुतां च कथं विदुः सांस्तुता
 पंचनतस्तद्वयवतः पंचनतम्यः पंचावयववत् चैवं विज्ञापयन्कोन्यसहस्रेणापि पुरुषाण्युपैस्तमिमां कश्चिद्व्यस्यिष्यति तं स संस्तुतां च कथं विदुः सांस्तुता
 सांस्तुता पंचनतम्यः पंचावयववत् चैवं विज्ञापयन्कोन्यसहस्रेणापि पुरुषाण्युपैस्तमिमां कश्चिद्व्यस्यिष्यति तं स संस्तुतां च कथं विदुः सांस्तुता

ताः पुनर्विरेण्मातृद्वेसनिःपितृस्पृहणः पंचवणः किरा किराः क्षेष्टहेतुकाः कर्मण्यप्रपेक्षेडीभूताः किराः ॥ ३० ॥

[illegible]

धर्मप्रसङ्गमयपाहृतयः किंष्टानि ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥

को भा. २.

यत्किं एवमस्मिन् विषयार्थे विधुतजनसमसेवुद्विस्त्वस्य प्रशंगस्वदिनः प्रमाप्रसारः स्वातिस्तपादिमपिरुपातिद्विषयंसलपुरुषविवेकमुपयस्यपतिनेन
सलपुरुषविवेकविषयायुतोः तस्यगुणोधिकारविरोधिन्यकार्यप्रभुवोद्विगणानामधिकारविरोधिन्याविषयवसामेव नदितियमेताधिकारण्यगुणावाम
धिकारविरोधेतीति श्रुतस्मात्किं ह्यप्रमाणप्रभुतपोतृत्तयः स्यादतद्वद्विगणजन्याद्वेनातः किं ह्यनपयस्यवैप्राण्यप्रभुत्ववत्किं ह्यस्यैव प्रवादेभवेनम
हंसकिं ह्यनपयो नयाम्वाभावेधिकार्यकारेण विरोधिमध्यपात्रिताततस्यातः किं ह्यनमकिं ह्यभिरोधस्मात्संवपरेणवैरम्येरोतिमनेभ्य

स्वातिविषयागुणाधिकारविरोधिनोः किं ह्यः किं प्रवाहपतिमाश्रयः किं ह्यः किं ह्येदेषुपतिह्यमंकेप्रकिं ह्येदेषुकिं ह्यरक्षितधाजातीयकाः

संस्कारावृत्तिभिरेव किंमेते संस्कारे श्रुतयस्ति ॥

मात्रमित्यत्र वादके प्रवादेति चाम्मानुमानाचार्योपदेवमिहोक्तवत्तद्व्यज्यमोऽव्यासमेवमप्येति हंमेतिदुमेतरतयाहउपदेताः स्वपमकिं ह्यस्यपपापकिं ह्य
वाहपतिताः अस्तु शास्त्रायेकामादयसंकोणप्रतिवसत्रविद्यापणः किं ह्यतोमभितसकिं ह्यः किं ह्येदेषुभिनिनिर्दभकिं ह्यनसर्वीतयावृत्तिराभ्यज्यभूतावृत्ति
वाः संस्कारमपि पाककमेणकिं ह्यस्वतमद्विभवंतीसाहृतधाजातीयकाः किं ह्यकिं ह्येतिभिनिनिर्दभकिं ह्यः संस्कारमस्यैः ७

तद्वैदिकसंस्कारमन्त्रमात्रमैव चान्येनोपसमाप्येः तदेवंभूतं चित्तं विद्ये पाशखं संस्कारकं संभूतात्मकत्वेनावतिष्ठते तस्मात्प्रातः प्रवृत्तं वाग्यस्तुतीनिपरमार्थीयं
 कृत्यं सत्वाद्यमाहृताद्युपपन्नं चैव सार्धं कृत्यं मयेननुष्ठानं नित्यं समाधानं तस्यः प्रकारः स्यात्प्रातः ताः स्वसंज्ञाभिरुद्दिष्टा निप्रमाणविपर्ययविकल्पविह्वलमयः निर्दो
 षव्यवचनविप्रश्नार्थैरुः समासात्तैरस्योपेक्ष्यामिसाद्युद्दिष्टः स्वागतासुनित्यशुचिसुखात्मक्या विरविप्लुक्तेयिनोद्योगोत्प्रातः चकार विप्रश्नमाद्युद्दिष्टं

स्वर्गमेतत्कामं कुरु निष्कामं तेन देव भूतं विनम्रमिति वाचिस्वमात्मा कुर्ये नमस्तुति एते पश्यं वाग्व्यतीति नः किं एवाग्यं किं एवाग्यं पंचधा हृतयः
प्रपाठयेत्पर्ययं किं नमिदं स्पष्टमयः तत्र प्रत्यक्षानुमानागमः प्रमाणानि इति स्पष्टं किं नमिदं विनम्र ७

[illegible]

यो. भा.
८

अथ स्येति समारोपेन लोकेषु ति तद्विषयेति वाच्ये गोचरात्तापसात्मनोचरत्वं विवक्ष्यते चित्तवर्तिनो ज्ञायाकारस्य वाच्यतेपसंबंधं दर्शयति वाच्यतापसात्मनोचरत्वं
ति तद्विषयेति समारोपेन लोकेषु ति तद्विषयेति वाच्ये गोचरात्तापसात्मनोचरत्वं विवक्ष्यते चित्तवर्तिनो ज्ञायाकारस्य वाच्यतेपसंबंधं दर्शयति वाच्यतापसात्मनोचरत्वं
ति तद्विषयेति समारोपेन लोकेषु ति तद्विषयेति वाच्ये गोचरात्तापसात्मनोचरत्वं विवक्ष्यते चित्तवर्तिनो ज्ञायाकारस्य वाच्यतेपसंबंधं दर्शयति वाच्यतापसात्मनोचरत्वं

वाच्यत्वं सत्त्वात् तन्निर्दिष्टमात्रमात्रमविशेषात् नोर्थस्य विशेषावधारणाप्रधानादिति प्रसङ्गप्रमाणं फलमविशिष्टः पौरुषेयश्चिन्तनविबोधः ॥

नेकस्यापि कालेनामविशेषात् तद्विषयेति वाच्ये गोचरात्तापसात्मनोचरत्वं विवक्ष्यते चित्तवर्तिनो ज्ञायाकारस्य वाच्यतेपसंबंधं दर्शयति वाच्यतापसात्मनोचरत्वं
नेकस्यापि कालेनामविशेषात् तद्विषयेति वाच्ये गोचरात्तापसात्मनोचरत्वं विवक्ष्यते चित्तवर्तिनो ज्ञायाकारस्य वाच्यतेपसंबंधं दर्शयति वाच्यतापसात्मनोचरत्वं
नेकस्यापि कालेनामविशेषात् तद्विषयेति वाच्ये गोचरात्तापसात्मनोचरत्वं विवक्ष्यते चित्तवर्तिनो ज्ञायाकारस्य वाच्यतेपसंबंधं दर्शयति वाच्यतापसात्मनोचरत्वं

अथ वदस्यः ॥ ७ ॥

राम ०
८

सन्तोषपादेष्वामरसाहप्रतिसेवेतिप्रसङ्गानेनप्रवृत्तादिरङ्गकप्रोक्तवृत्तनुमायप्रभवसंबन्धेनसमुच्चयपाठमस्यानुमायमत्तादनुमेतस्यस्यचागम
नान्वाच्यानादणसात्रागनुमत्तस्यप्रवृत्तेचनुमेपस्येतिप्रतिज्ञासितधर्मदेहिरोपपत्तयेयस्यनुमनातीयाःसाध्यधर्मसावायेनसमाजार्थाःसपक्षा
स्तेषुनुमनस्यात्ययेनावेरुद्वयसाधारणत्वेचसपक्षधर्मस्यनिराकरोतिप्रतिज्ञातीयाःसपक्षास्तेचसपक्षधर्मस्यनिराकरोतिप्रतिज्ञातीयाःसपक्षास्तेचसपक्षधर्मस्यनिराकरोतिप्रतिज्ञातीयाः

प्रतिसेवेतिप्रसङ्गानेनप्रवृत्तादिरङ्गकप्रोक्तवृत्तनुमायप्रभवसंबन्धेनसमुच्चयपाठमस्यानुमायमत्तादनुमेतस्यस्यचागम
धामाहतिरनुमायम्यथादेशांतरप्राप्तेर्गतिमच्चनुमत्तारकंचैववतिअथाप्राप्तिरितिः ७

इतिस्तदेवसाधारणानेकांतेकसमपाकरोतिसेवअत्रतिसेवधोतुंगमनेनपक्षधर्मतादृक्चसिद्धतांनिवामयतिनद्विषयान्तिसेवधनातिसेवधनस्यस्यी
वपपक्षस्यसेनेसामान्यवधारणेतिप्रसङ्गमिषयाह्यरुतिसेवधसवेदनाधीननानुमायमद्विषयेषुसंबन्धनार्थादेनसामान्यमेवमुक्तसंबन्धप्र
हणंगोचर्यतीतिइत्यहणमाहयद्येतिचोहेत्वर्थोवेयोगमिष्यस्तस्मात्तस्याध्वरतोगतितेहृतोप्राप्तेर्गतिमच्चनुमत्तारकंचैवव

इतिप्रसङ्ग ७

वा. पा. ४

वाग्म्यस्य चेतरे सतामाह आधेवेदेन सदृशं न का सत्यकारणया ४४ मि संवेद्य चाप्रित्तपामर्शमेव सा प्रसेनर सो नु विनेवाद्यः शुतस्य च यन पादवेतस्य
एतुमितमन्त्रवताभां मेव समेताद्यं तावत्प्राविनमर्शिताय सत् कल्पतामस्य प्रोक्तविनेमस्य सारयः सवो धसंकांते स्वम्ये च धो उपदिश्यते प्रोक्तमि
न प्राप्तिपदे हो पापयता प्रताप्ये शेषं सुगमं यस्याममस्याप्युपाधो न काय धाया न्येदृशं दृष्टिमातिना विषय पाभ विषयं तिरति नर एतुमित
धो पद्या चेतरे सतामाह काय प्रोक्तमस्य गमः सवतेन चेतरे मन्त्रादीनामप्यगमः सवतेन चेतरे एतुमितार्थापचाह यः कः सिद्धिः स्य विहमं मनुना पमे

चात्रेन एतुमितार्थाः पात्रसरो धसंकांते पेयवेतो पद दृष्टेन उक्तमर्धं विषयार्हः चो नु गमः यस्याप्युपाधो न काय धाया न्येदृशं दृष्टिमातिना विषय पाभ विषयं तिरति नर एतुमित

स आगमः सवतेन चेतरे मन्त्रादीनामप्यगमः सवतेन चेतरे एतुमितार्थापचाह यः कः सिद्धिः स्य विहमं मनुना पमे

को नितः ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः
वस्य नरे हो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः
विशेषः नत्रतानमर्हं वा प्रविष्टता दिचं दृष्टे स्नुवा यता नेन न चेतरे मन्त्रादीनामप्यगमः सवतेन चेतरे एतुमितार्थापचाह यः कः सिद्धिः स्य विहमं मनुना पमे
मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः स्यत आह ससर्वो मिहो वेदे सर्वानमपोधे सः

राम

रोहपति सकस्यावप्रमाणं नोरोरोपजात्रविरोधितानामेवपूर्ववाधनोपमपेनुपूर्वरोषप्रद्यममुपमानेवावपजात्रविरोधितपरमिमेभावः पोरुतिपत्रः
माभोनेत्रिपत्रिपूर्वोपेसापरोचपतिस्तत्रेवहनुस्यकारेकारज्योत्वाजपेदेनावेमायेनेरोरारस्यपूर्वमनुपमपौरपमनासाहपत्रस्तदधानोरोरयो
वनुपूर्वस्योन्नरवाधायाप्रस्यावदावीमप्रसक्तस्यारनुपमानविरोधितवाधामनेनुरुपजात्रविरोधेनाववाधकचेनस्यभुवाधेविषयसातप्रमाणे
वाप्रमाणस्यवाधनेमिहं उदाहरणमहमप्रमाणेति यस्मिन्नेतन्महानापरकंपतिसेपेवति चविषयसातममविषयमेकाविषयवसेपुर्मेसासद्यः यद्यन्य
सकस्यावप्रमाणं यतः इमामेवराजमेवमार्थेवयताममासास्यप्रमाणेववाधनमप्रकारास्मदहमनपचादिचन्द्रकंमोहसेवेकनमूरकेने
ववाधनेतिसेपपशुर्वाभसविषा चविषासातमपदेवाविधेयः तेनानुदेनस्यसमेतामिस्तामोमोहोमहामोहस्तामिधोपतामिधामिध
नेमिसमजप्रसंगेनामिधाममे ॥

हरकमरच्चतयात्रेपुष्टस्वनामसातनुदुरमेवात्रमः संपोमोनामपसुशिवमिदेपेअपेपुषोपः सुशेपोभुभुंरुमिपोमोहपूर्वस्याजप्रमः सवा
स्यनोअनेनद्यायोगेनापुविपुविश्वममुपारपसिहोभसारहासुश्रमिकावादाहमदहमेवमानोसहसेममातिताप्रतिपामिहामोहोसगः स्वमे
मेवामिसंविनाप्रवर्तमानस्यकेनविमिसिहवादाशिमामोनामुनुसतोनमिरेधनसहएनुअधिकनेवकोषमोमस्यसिहः प्रतिबंधुविषयः कोपः स
तामिआखोदेपपममिमापिपुणसंघनोहहामिकविषयप्रसुपसावेकसांवेसर्वमेनुरस्यतिहमिहसुसः सोमिपिदेकांधवामिधः ननुकंभेदस्त
यस्तेपुविधोमोहस्यवदविधोमहमोहः नामिधोअहमधात्रद्याधवसंधातामिहइति ॥

१०
 शब्दभावावपातोवस्तुभावोविकल्पः अनुशब्दः भावावपातोवेदमप्यप्रमाणं तर्गतोविकल्पः प्रत्ययेनैवैवस्तु कलेवाविपर्ययः स्यादित्यमन्त्राह संने केन प्रमाणविपर्ययेयांतर्गे
 तः कस्याप्यनेनस्तु कल्पयेपोतिप्रमाणान्तर्गेतिविषयमेव शब्दभावाहमप्यविषयपरिकल्पितं यथांतर्गेतिगतदुक्तं भवति क्वचिदर्थेभेदमात्रेणपपत्तिरुचित्युच्यते वाया
 यमेतज्ज्ञानेभेदस्याप्येवमनस्तु नोभावात्तदाभासोविकल्पोवप्रमाणः कापेविपर्ययेपोतिप्रमाणविसेवाभेदेतिहस्तुप्रमाणमुदाहरणमाह नपद्यति किं विरोधेने
 यपदेत्यनेविरोधने नाभेदेद्विषयविरोधपाथावोवाहियवाचोर्भेदोपेतिकं बुधिवेदेवेवावहित्वाहमनियमपदेकावृत्तेः अपदेत्यप्यपदेकावृत्तपोभावावपदे

[illegible]

जैकेसमुदाहरणमाहनिहतिवाणानेपद्याहियरतीमिहतीसुवपूर्वोपरेभूतः कर्मप्रत्ययएकफलमाहतिनः प्रतीयेतेएवंनेहतीसदापिपूर्वोपरीभावमेवाहस्यास्यमेतिहा
नमिननुभवतुपाकसत्पूर्वोपरीभूतमाहस्याभक्तपावाणादिनुवावाणसमयपदेहास्यन्याहमतिनिहतीपातर्धमात्रंगमनेगतिनिहतिरेवतावक्तमित्यास्या
अपिभावरूपसंतवायेपूर्वोपरीभावरसलेकस्वभावरं परेसर्धः अभवः कर्मनोपावरानुगतवसर्वपुर्मेकमप्यनेनपुनः पुरुषमतिरिक्तोधर्मः कश्चिदित्युह
हरणोत्तरमाहृतद्यानुत्पन्नधर्मेतिप्रमाणेनेपर्ययाभांमयमविकल्पहन्निमिहतिरेवोत्तरः प्रतिपदितेनमृतेवोधनायोदहरणप्रपंचरतिमंत्रमंअभावप्रस

निहतिवाणः स्याम्यनेस्थितरतिगतिमिहतीपातर्धमात्रंगमने तथापुननिवर्णपुर्मातिउसतिधर्मस्याभावाभाप्रपङ्गम्यनेनपुस्त्वान्वयोधर्मः तस्याधिकुपि
नःसधर्मस्तेनवास्तिअवद्वारति अभावप्रसत्वात्तदनाहतिरेव ॥

सांख्यवाहतिरेव अपिहृजोहतिपरमनुवारकंप्रमाणयेपर्ययमेकव्यस्यतीभांप्रतिपरिष्कारामवेपुतिपनेरमस्तरनपुतेविशेषमिपाचमपतिद्वपास्तुहने
परेहृक्काणामप्येतिप्रतिपतिमिहतिरेवोपेपंचप्रकृतमनुवारकंविपाप्मापकमत्ररतिपुनरेतिग्रहणंकाप्रत्सप्रतीनामभावस्तस्यप्रसयः कार्यंनुमिस्ति
आदकंसमस्तदेवांवनंविषयोपस्याः सातद्योक्ताहतिरेवुत्तुसुत्तुहृत्तुगुणेपयसत्तरजसीअमिभयसमस्तकरणावरकमाधिरस्तिमस्तएवेद्वैषया
कारपरेमाणभावाद्दुममोमपोवृष्टिपतुत्तुमानपुरुमेस्तुतोतः संतरसुच्यते ॥

१०-४० कस्यासुनविहृदैवत्योमेवहसपमस्वनिदिहसजसाहसपसंप्रोपेप्रसवमर्षातसोपपनिकात्तारणात्सपयविशेषकयपायविहससवितनमयाविहसितनरेहः प्रस
 वमर्षः सुप्रास्थितसमभजेसुसमाहमस्यापंप्रसवमेमवः प्रतामेविहमटीकरोतिस्वलीकरोतीतिपद्युननः सचिदेनमयाविहसितनरेहः प्रसवमर्षरत्याहः समहम
 ११ स्वापंस्मानेमेमनः कस्यातपतोधमसन्नविहानेनानाभिभूतनः ससंमुत्वासेस्वापेप्रवृत्त्यप्रसवमर्षमाहगाहमहेहमस्यापंगुहृदिमेवेवादिहकानमेव

साचसंप्रोपेप्रसवमर्षातप्रसपविशेषः कथंमुसमहमस्यापंप्रसवमेमवः प्रतामेविहमटीकरोतिदुः समहमस्यापंस्मानेमनोधमसन्नविहानेगाहमूले
 हवस्वापंगुहृदिमेवेवादिहकानमेवेनमवतसंमुचितमिदतिहृतीतिससुत्तपंप्रवृत्त्यप्रसवमर्षेनस्याव्यसतिप्रसपोनुभवेतद्विज्ञास्यनयश्च
 तदिषयानस्युः तस्यान्वयविशेषोनिद्रसाचसमाधावेनप्रसपवविशेषेति ७

तमलसंमुचितमिदतिहृतीतिसाध्यमतिरेकेदेनुमतिरेकमाहससत्त्वमितिप्रवृत्त्यप्रवृत्तमात्रस्यतदाश्रिताश्रितिवोपकायेप्रसपानुभावेहस्यमावकारणो
 नुमदसर्धः अनुप्रमाणादपोमुत्थानधिताधिकरणानिहृयतांसमाधिप्रतिपक्षत्वात्त्रिरुपास्तकाग्रहतिनुम्यायाः कथंसमाधिप्रतिपक्षनेसतसाहमस
 समाधिविहितकाग्रनुत्थापितामसतेननिद्रासवीजनिर्जिसमाधिप्रतिपक्षरक्षितमिनिरेद्वयेत्यर्थः ७

रूप०
 ११

अनुभूतविषयासंप्रमोदः सत्यः प्रमाणादिभिर्नुभूतविषये संप्रमोदोऽस्तेषः सा सत्यः संस्कारमात्रस्योद्भास्यसंस्कारकारणानुभवावभासितो विषयश्चातीत्यसद्वि
 पिकविषयपरिग्रहसु संप्रमोदः स्तेषः प्रमाणादिरूपमसुप्तेपरिसमाप्तप्रमोदपर्युक्तते एतदुक्तमवतिर्मेव प्रमाणादयोऽधिगतमर्थे सामान्यतः प्रकृतोक्त
 विगम्येति सत्यः पुनर्मे पूर्वानुभवमर्थे दामने कातिजद्वेषपात्रद्वेषपात्रानुभवद्वेषपात्रोपपत्तेरसद्विषयः सत्येति विदुषामेति प्रसयस्येति यास्य प्रवरा

अनुभूतविषयासंप्रमोदः सत्यः किं प्रसयस्य चित्तस्थितिव्याहोस्ति विषयस्येति यास्योपरकः प्रसयोगात्प्रदणोभयाकारतिर्भीसः तथानातोप
 कंसंस्कारमात्रमनेसंस्कारः स्वयंनकां प्रयः तदाका एमेव यास्य प्रदणोभयाकारतिर्भीसः सत्येति नयति ॥

वात् अनुभवस्वस्वानुभवाभावात्तत्र संस्कारे प्राप्तेन स्मारपतीति प्रतिभाति अनुभवमात्रमेव तत्राद्यानुभवमेवेति विदुषोपपत्तिरुभयसारणमधुधारय
 ति यास्य प्रवरा तया यास्योपरकः परमार्थे सुप्राप्तप्रदणस्वउभयंतपोरकास्वरूपेति भीसयति प्रकाशयति स्वयंनकां कारणमेतनमाकारे पश्यसतथो
 कः संस्काराकारसर्वः ७

कोभा-
१२

ननुपदेकारणविचारेणनुमेस्मरणयोः साहचर्यं कस्य हेतुः सतच्चादृतवद्गुणेतिप्रहणमुपायनंनचरहेतस्योपायमंसेभवजितरत्नेनापिगतावोपभुंदिमुक्तं प्रहणाकारे
प्रहणस्वरूपं पूर्वप्रधानंयस्याः सातद्योक्ताविकल्पितश्चाप्यभेदेविगुणाप्रधानभावइतिप्रत्याकारः पूर्वः प्रथमोपस्थाः सातद्योक्ताइमेववच्यताकास्मयप्रत्यास्यपूर्व
त्वेमदुत्तरविषयीकृतत्वमर्थस्यतदेनहत्संतरविषयीकृतयोग्यस्यतिरिक्तिसुक्तंमवतिसोयमसप्रमोसुतिननुचस्तिसातेरपिसंप्रमोषः दर्शयतिहिपिआंदरतीत

नवप्रहणाकारपूर्वोवृष्टिः प्रात्याकारपूर्वस्थितिः सावद्वयीभावितास्यर्थावाभावितास्यर्थावास्वप्नेभावितास्यर्थावाजातप्रसमयेत्वभावितास्यर्थावोक्तिस
वैभक्त्यपः प्रमाणाविपर्ययविकल्पमिदुस्मृतीभ्यंमनुभवात्प्रभवंतिसर्वाश्चेतावृत्तयः सुखदुःखमोहादिकः सुखदुःखमोहादिकैरेषुअभवेयमुक्ता
नुशपीरगाः दुःखानुशपीरेषः मोहः पुनरविद्येतोहताः सर्वावृत्तयोविश्रामाः आसांविरोधेसंप्रज्ञातोवासमाधिर्भवतिअसंप्रज्ञातविति ७

स्वदेशकावांतरनुभूतस्यानुभूतवरदशकावांतरसंबंधंस्वस्वप्रत्ययत्वाहसावद्वयीतिभाविताः कल्पिताः स्मर्तव्योयपासातद्योक्ताशुभाविताः कल्पिताः पापमा
र्थिकइतिपावतवेयंसातेरपिनविपर्यस्तस्वस्वलोपयज्ञत्वात्प्रत्याभासतपानुसन्निहकाप्रमाणाभासमिवप्रमाणाभिनिभावः कस्मात्पुनरनेस्यजे
रूपमासइत्यतआहपूर्वाः स्वमगइत्यनुभवः प्राप्तिः प्राप्तिपूर्वावृत्तिः सानिस्ततस्मृतीनामुपजनइत्यर्थः ननुवेपुरुषंकेनचित्तेविरेद्व्याः प्रेसावताके
शश्वत्तद्यानवृत्तयः तस्मिन्मर्थमासांविरोधइत्यतआहसवाश्वेतइतिसुगमं ७

अथ
१२

विरोधपापं पृच्छति अथेति सूत्रेणोत्तरमाह अथासंवेदस्य पोषिरेवेत्येवमित्येव श्रुतिरप्यप्यभेदेन समुच्चयेन नु विकल्पस्याहं
 ननदीति प्रगभारः प्रवेपुः अथेति सूत्रेणोत्तरमाह अथासंवेदस्य पोषिरेवेत्येवमित्येव श्रुतिरप्यप्यभेदेन समुच्चयेन नु विकल्पस्याहं
 सगजसतासद्विरीहस्यप्रशान्तवाहिना विमलतासास्त्रिकरुतिवाहिनेकाम्यता स्थितिः तदर्थं स्थित्वा विनिमित्तसप्तमीमाख्याता पद्यावर्मणीद्विपि

अथासंवेदस्य पोषिरेवेत्येवमित्येव श्रुतिरप्यप्यभेदेन समुच्चयेन नु विकल्पस्याहं
 निम्नासाकल्याणवाहासं समप्राग्यादिविषयनिष्ठापापवहनत्रवेद्येण विषयश्रोतः स्थितीकियते विवेकदर्शने अथासंवेदस्य विवेकश्रोत उच्यते
 सुभवापीनश्चिन्नहृतिविरोधः तव स्थितौ यत्नाभ्यासः विन्नसाहसिस्तस्य प्रशान्तवाहिना स्थितिः तदर्थः प्रपन्नोर्वाप्यमुत्साहः तस्य विषयमाह तस्य विषयमाह तस्य
 धनानुष्ठानमभ्यास ७१

नहंतीति प्रपन्नमेव पर्यायाभ्यां विशदयन्निरीयेमुत्साह इति तस्मै छायायोनिताम्भुजं विषयविषयान्तरं स्थितिपरमत्वातिप्रयत्नस्य विषयमाह तस्याध
 नेति स्थितिसाधनेति स्थिति साधनाभ्यन्तरंगवोद्वेगाणामभ्येयमदो विसाधनः कर्त्तव्यापारेन फलवोचरति ७२

७

७

७

७

७

७

७

७

अनुपपन्नैतत्समात्रं वैराग्यं हन्ति विषया प्राप्तावपि तदस्तीति वैराग्यं स्यादिति सत्त्वादिभिर्योगेन वैराग्यं समात्रं वैराग्यमपि तु द्वादिभ्य विषयसंयोगेऽपि चित्तस्य
 अनाभोगाति कातामेव स्पष्टयति हेतुः पारेषात्मासंगेऽपि हि मायोपेक्षावुदित्तैर्लक्षणैस्तत्संज्ञा कुतः पुनरपि मित्याह प्रसंख्यानवशादिति मायवपयत्नता
 विषयाणां दोषस्तस्य रिभावनाया तत्साक्षात्कारः प्रसंख्यानं तद्वत्तादित्यर्थः एतमानसंज्ञायातिरेकसंज्ञासंज्ञे निरूपसंज्ञावृत्ति कारसंज्ञा चेति च तस्य संज्ञा
 सागमिनः गगत्पुः सलुकपायाश्चिन्नवर्जितस्तेरिदं पाणिपथास्वविषयेषु प्रवर्तते तन्मात्रवर्तिषते निरूपणविषयेषु चित्तस्य रिपावनापारंभः प्रयत्नः

इत्यादिभ्य विषयसंयोगेऽपि चित्तस्य विषयदोषदर्शनेन प्रसंख्यानवशात्तानाभोगातिरेकाहेतुः पारेषात्मावृत्तीकासंज्ञा वैराग्यम् ७ ॥

सापतमानसंज्ञा मदारंभे सति केचित्कषायाः वक्ताः वचने पश्यन्ते चेति तत्राप्यस्य मायोभ्यः वक्तव्यं व्यतिरेकावधारणं व्यतिरेकसंज्ञा निरूपप्रवर्तना समर्थतया
 वक्तव्या मोक्षकमात्रेण मनसि व्यवस्थानमेके निरूपसंज्ञा मोक्षकमात्रस्यापि निवृत्तिरप्यस्य तेनैव विद्वद्भिर्द्विषयेषु पेक्षावुदित्तैः संज्ञात्रया तपरमवृत्ती
 कारसंज्ञा एतदेव पूर्वा सोच्यते तर्थात्तानाः पृथगुक्ता ७ सर्वमवयतम् ॥ ७ ॥

को. ५०.
१४

अपरे वैराग्यमुक्तापमादतसंपुरुषस्वातेर्गुणवैतस्यं च परैराग्यस्य परैराग्यं प्रतिकारसात्तत्र च दूरमादोपतिरहानुक्तिकविषयदोषदर्शो विरक्त इति चनेनाप
रैराग्येर्दोषतयुद्धरक्षेनाभ्यासादगमनानुमाभावायोपदेशसमधिगतस्य पुरुषस्पर्शवन्तस्याभ्यासः फोयः पुन्येन निवेद्यंतस्यातस्य दर्शनस्य ह्युद्गम
स्वमः परिहृत्वा सत्त्वैकतावजातया योगेण पुरुषयोः प्रकटैराविवेकः पुरुषः शुद्धो नः तद्विपरीतागुणादतिरेकाभ्यासे तावद्विषयस्यो गिनः सतथाक्तः
तदनेन धर्ममेधास्मः समाधिरुक्तः सप्तधाभूतो योगीश्वरो भ्यो व्यक्तामक्त धर्मकेभ्यः सर्वथा विरक्तः सत्पुरुषा न तावता तावपि गुणादिका मां याव

तसंपुरुषस्वातेर्गुणवैतस्यं दृष्टानुश्रविकविषयदोषदर्शो विरक्तः पुरुषदर्शनाभ्यासच्छुद्धिप्रविवेकाभ्यासे तावद्विषयस्यो गिनः सतथाक्तः
मैकेभ्यो विरक्त इति तदयं वैराग्यं तत्र पदुत्तरंतज्ञानप्रसादमात्रं ७

विरक्त इति तत्तत्सादृश्यं वैराग्यं पूर्ववैराग्यं सत्तत्समुद्भूतविधत्तमसि रजः कणाकलंकसंपृक्ते चित्तसत्त्वैव त्रुती ऐकानामपि समरंते हि ते वैराग्यप्रकृतिसंपा
दमन्तः यद्योक्तं वैराग्यात्तत्कलिलपरतिवृत्तयोर्दूषो मै ध्येयदुत्तरंतज्ञानप्रसादमात्रं मावयदोषेन निवेद्यन्तस्तत्त्वमिते तदेव हि तादृशं चित्तसत्त्वै
लेखमलेनापि च कणमृष्टमस्या च पोत एव ज्ञानप्रसाद इत्युच्यते चित्तसत्त्वैः प्रसंस्वभावरूपैरजलमः संपर्कतमपि न तावन्नुभवति वैराग्यमे
स विमलवापि धारधौ तसमस्तज्ञानस्य मोमलंत्वनिप्रसंवेदानाम्प्रसादमात्रं पदोषं भवति ७

सम-
१४

तस्य गुणानुपादेयत्वापरश्चैव यस्योदये सति पो गो प्रसुद्धिर्न स्यातिः स्याति विरोधे सति स्याति मानि संधिः प्रापणोपकैव यं प्राप्ते यथाव स्याति जीवने च विदुः युक्तो भव
स्याति संस्तुतमाव स्याति च मय स्याति सद्भाति निपातः कुतः प्राप्ता प्रयतः सोपाः सेतमाः केनान्य विधादयः सदा स्याः न च स्ति धर्मा धर्म समूहो भव स्यात्तन्मा
ण प्रवेद्य स्य संक्रमः प्राप्ता नोत्त कुतः कैवलय प्रियत आह छिन्न इति हि संधि निपातौ विपश्य सतथोक्तः धर्मा धर्म समूहस्य समूहिनः पर्वो गिता विधिः

यस्योदये प्रसुद्धिर्न स्याति संक्रमते प्राप्ते प्रापणोप सोपाः सेतमाः केनान्य छिन्नः स्यात्त एवो भव संक्रमो यस्या विच्छेद स्यात्त नित्य विपश्यते मत्ता यजा
यत्त इति ज्ञान स्येव परका एवैरण्य एतस्यैव हिनांतरिपकं कैवल्यमिति ७

एतानि हि ज्ञातुं ज्ञेयं मेरणा ज्ञाना प्रविंधेव तज्जने सोपं भव संक्रमः केनान्य छिन्नः यथाव स्याति केनान्यः कर्मो ज्ञायः प्रसति मते तद्विपाक इति ननु प्रसंख्या
वपरिपाकं धर्ममवंचु निरोधमेतत्त किं नद स्ति यज्ज्ञान प्रसादमाध मे सत आह ज्ञान स्येवैते धर्ममेव भेद एव परं वैरण्यं न स्यात्त यथाव स्याति प्रसंख्या
नेप्य कसीद स्य सर्वथा विवेक स्याते धर्ममेव समाधिः नद सर्वावेधारणमत्ता पेन स्यात्त न स्यात्त न स्यात्त नेपमत्यमिति च तस्यादेतस्य हिनांतरिपक
मविनाभाविकेव व्यमिति ७

प्राप्तावधयः संस्कारविपाकं तथा ज्ञातोपक्रमनिवारणं चित्तवृत्तिनिवृत्तिरिति चेन्न तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं
 पूर्णं चित्तं तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं पूर्णं चित्तं तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं पूर्णं चित्तं तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं
 जन्ममृतमभिधुन्योनाः साधिकाश्चैतन्मार्गस्यैव चित्तवृत्तिनिवृत्तिरिति चेन्न तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं
 तिसाधिकमनेति साधिकाश्चैतन्मार्गस्यैव चित्तवृत्तिनिवृत्तिरिति चेन्न तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं

असंस्कारविपाकं तथा ज्ञातोपक्रमनिवारणं चित्तवृत्तिनिवृत्तिरिति चेन्न तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं
 शास्त्रिणमिति १९

प्राप्तावधयः संस्कारविपाकं तथा ज्ञातोपक्रमनिवारणं चित्तवृत्तिनिवृत्तिरिति चेन्न तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं
 एवं साधिकादिकाः वौद्वादिकस्यैव चित्तवृत्तिनिवृत्तिरिति चेन्न तत्राद्यं तद्विषयः भौतिकास्तु शून्यं
 नर्भवहेतुप्रतिहेतुनपादेयत्वं सिद्धम् २९

यो.भा.
१७

योगिनां ब्रह्मसमाधेरुपायकममाह अद्वैतीयस्य तिसमाधिप्रज्ञापूर्वक इत्येवामुच्यते नित्यादि चिंतकाद्यपि अद्वैतवेत्तस्य तच्चाह अद्वैतसं संप्रसारः सचागमानु
मानाचार्यापदेशसमाधिगततत्त्वविषयो हि चेत्तसः संप्रसारोऽपि रुचिरमोक्षाद्वैतसं संप्रसारो हि सः आभोगमूलत्वादि
सद्यः कुसारेण अद्वैतस्य तच्चाह सा हि जन्मनीव कल्याणी योगिने पाति विमार्गं पातनमनोनर्थात्ततो यमिच्छा विशेष इत्यमर एव विषयप्रयत्नं प्रसृत इत्याह तस्य हि

अद्वैतीयस्य तिसमाधिप्रज्ञापूर्वक इत्येवामुच्यते नित्यादि चिंतकाद्यपि अद्वैतवेत्तस्य तच्चाह अद्वैतसं संप्रसारः सा हि जन्मनीव कल्याणी योगिने पाति तस्य हि अर्थात्
स्य विवेकाद्येनोदीर्यमुपजायते ससुपजातवीर्यस्य स्यात्तिरूपं तद्वैतस्य सुपस्थानेन चित्तमनाकुलं समाधीयते समाहिन चित्तस्य प्रज्ञा विवेकं उ
पायते ते येन पदार्थं वस्तुजानाती ॥

अर्थात्तस्य तस्य विवरणं विवेकाद्येनोदीर्यमुपजायते स्यात्तिर्योऽप्रमत्तकुलमपि संप्रज्ञा समाधीयते योगंगसमाधिपूर्वकं भवति यमपि यमादिनां ज
त्येकसमाधुपपत्त्येन च यमनिपमाह योपि सचित्तः तदेवमभित्ययोगंगसंपन्नस्य संप्रज्ञातोऽप्यत इत्याह तच्चाह न चित्तस्येति प्रज्ञाया विवेकः प्रकर्म
उपजायते ॥

संप्रज्ञात पूर्वमसंप्रज्ञातोत्पादमाहृतद्वयासातमवैवततद्व्ये प्राप्नोततद्विषयाच्चैराग्यादसंप्रज्ञातः समाधिर्भवतिसहिकैवल्यरेतुः सत्त्वगुणान्मन्त्रातिपूर्वो
द्विनिरोधुश्चैवमसिद्धकार्यकरणेनचुदितार्थमधिकाराद्वसादयतिननुग्रहद्वयस्वेष्टोपायमास्तर्हिसंवेगामविशेषणसमाधितत्त्वस्स्यातादृश्यतेतुक्तस्य
चित्तेतिहिकस्यचिदसिद्धिः कस्यचिद्विरेणकस्यचिद्विरेणकस्यचित्तेप्रमित्यनघाहनेस्तनुवयोनिमद्विज्ञापापाः श्रद्धादयोमदुमध्याधिमात्राः प्राप्ता

तद्व्यासात्तनद्विषयाच्चैराग्यादसंप्रज्ञातः समाधिर्भवतितेस्तनुवयोनिमोभवंतिपद्यामदुपायोमध्यापापोधिमात्रोपायइतिनत्रमदुपायस्त्रिविधः म
दुसंवेगोमध्यसंवेगस्तीव्रसंवेगइतिनद्यामध्यापायस्तद्याधिमात्रोपायइतिनत्राधिमात्रोपायानांतीव्रसंवेगानामासन्नः समाधितामः समाधिफलं
चभवतीति मदुमध्याधिमात्रताततोपि विशेषः मदुतीव्रोमध्यतीव्रोः धिमात्रोवइतिनतोपि विशेषः तद्विशेषादव्यासवतमोः धिमात्रतीव्रसंगस्यापि
मात्रोपायस्यसमाधितामः समाधिफलंवेति ५

वैयसंस्कारादृष्टवशात्तयेषांनेनचोक्ताः संवेगोवेराग्यंनस्यापिमदुमध्यातीव्रताप्राभवीपरासत्तादृष्टवशादेवेतिनेषुयादृशीसेवीपसीसिद्धिस्तान्दृश्य
निसंवेगतीव्रसंवेगानामासन्नइतिस्वहोषंभाय्यंसमाधेः संप्रज्ञातस्यफलमसंप्रज्ञातस्यस्यापिकैवल्यमदुमध्याधिमात्रताततोपि विशेषः निगदव्या
रप्येतेनव्याख्यातमिति ॥ ॥

यो. भा.
१८

संज्ञानं पञ्चपि तु विमलमिति किं मत्स्यदेवेति न वा शब्दः संज्ञयनिवर्तकः ईश्वरप्रतीधानादृष्ट्या वद्रे प्रतीधानादृष्टि विशेषाभ्यामसादृशिकात्तापिकादृष्ट्या वर्जितोः
विमुक्तोक्तस्त्वमनुगृह्णाति अमिध्यानमनागतोर्ध्वध्यादस्य अभिमतमभित्यति न्यात्रेण नवाधारेण रेण शेषं सुगमे अनुवेतनाचोतनाभ्यामेव अहं नाम्ये
न विम्वरे ईश्वरश्चेद्वेत्तमस्तर्हि प्रधानं प्रधानविकारभागास्य प्रधानमध्यपात्राभ्यास्य न तस्यावृत्तिनमयेत न वा त्वत्त्वध्वेत्तमस्तथापि चितिश्चैतरोदासीन्याद

के मत्स्यदेवासन्नमः समाधिर्भवति अथास्वत्वामेव त्वमोपिकश्चिदुपायो न वेति ॥ ईश्वरप्रतीधानादृष्ट्या प्रतीधानादृष्टि विशेषाद्वर्जित ई
श्वरस्त्वमनुगृह्णाति अमिध्यानमचेण तदभिधावाट्पि योगिन आसन्नमः समाधिलाभः समाधिफलं वभवतीति अथ प्रधानपुरुषमिति
विक्तः कोपमोश्चरे नामेति ॥ केशकर्ममेवाकाशपेरपरमृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः अविघाट्यः केशाः ॥

संसाधितपाचास्त्रेतादिदेहस्युक्तश्चावर्जमंकुताश्चाभिधानमिसाद्यपवाभाद्व्ययप्रध्यानेति सूत्रेणोक्तमाह केशकर्मशयोपरमृष्टः पुरुषविशे
ष ईश्वरः अविघाट्यः केशाः किं ह्यतिरत्नमीयुषं संसारिकं विविधदुःखप्रहरेणेति ॥ ॥

सम-
१८

कुशलाकुशलानिर्भयमोक्षमोक्षेणचर्यतेनारुपयान्तेकर्मसंविपाकोऽप्यस्युर्गोऽप्यः विपाकमुपगच्छन्त्यासनास्तथितभूमौ व्याप्यतः प्रसादापाः नृत्तिकरमनातिनिर्वर्तकं कर्म प्राम्भ
दीपकरभोगभाविताभावनां नपावद्विजनक्तिनाचक्रभोचिनापभोगम्यकल्पतेतस्यासूक्तिकरभनासनुभवनन्वापावनाकरभवेपाकाचुगणेतिनयमीकेशद
योबुद्धिपूर्वमकषेचिदपिपुरुषं परामर्शेतिनस्मात्पुरुषग्रहणादेवतदपरामर्शसिद्धः कृतकेशकर्मसाधिवेसतन्वाहमेवमनसैवर्तमानाः सांसारिकेपुरुषेवप

कुशलाकुशलानिकर्मागोत्रकनंविपाकस्तदनगुणादासनाश्चाशपातेवमनसिबर्तमानाः पुरुषेवपदिश्यतेसहितफलस्मभोक्तेति यथाजयः परम
योवायोदुबुवर्तमानः स्वामिनिव्यपदिश्यते योत्पनेनभोगेनापरामर्शः सपुरुषर्ष्वरः ७ ७ ७ ७ ७

दिश्यतेकस्यासहितफलस्मभोक्तचेतयेतेतिनस्मात्पुरुषस्तादीश्वरस्यापितसंबंधः प्राप्नोतत्यतिषेधउपपन्नइत्याहपोत्पनेनबुद्धिस्थेनापिपुरुषमानसा
धारणेनभोगेनापरामर्शः सपुरुषविशेषश्चिद्वरः विशिष्यतइतिविशेषः पुरुषांतराद्यवधिद्येते ७

कोभा-
१९

विशेषपदस्यकार्यसंदर्भेति कथं पण्योदनापूर्वपरिहरकेनयं प्राप्तास्तर्हि निप्रकृतिनयानां प्राप्तिरित्येवंप्रकारिकादिरेहनांदस्वरादिसंधोदित्यादिभ्य
विषयभाजांताममन्निवोरीबंधनानिप्रकृतिभावनासंस्कृतमनसोहिरेपाताचंतरमेवप्रकृतिनयतामापन्नाइतीतरेवापूर्वाबंधकोटिः प्रज्ञापनेनेनो
तरकोटिविधानमात्रमिदमुपूर्वापरकोटिविषेधइतिसंक्षिप्यविशेषेदकीयतिसनुसंदेवमुक्तः संदेवश्चइतिह्यनक्तिपाशकिसंपदेव्युक्तः चतुष्टयतिपो
साविहितानक्तिपेहिनिचिस्तुक्तेरपरिणामिन्नासंभवतइतिरनस्तमोरिजविशुद्धचित्तसत्ताश्रयेवकथेनवेभ्यस्वसदमुक्तेस्माविधाप्रभवः चित्त
केनयंप्राप्तास्तर्हिसेतिवद्वर्गः केवलमिदं जेहेवीणबंधनानिप्रकृतिनयानां प्राप्तिरित्येवंप्रकारिकादिरेहनांदस्वरादिसंधोदित्यादिभ्य
रस्ययथावाप्रकृतिनीनस्योतएवंधकोटिः संभाव्यतेनेवमीश्वरस्यसनुसंदेवमुक्तः संदेवश्चइतिपोसौप्रकृष्टसलोपादकारोभ्यस्व ७
स्तस्यमुक्त्येवसहस्रस्वामीभावः संबंधः संभवतोस्तठकंप्रकृष्टमनोपादानादितिमेव्यस्यमद्यनस्येवविधानेबंधनविषयमेवस्वस्वामिभावः किंतुतापवपप
एतस्मिन्नेवभावेमहाएवातमंतवदुर्मेव्यमिदमधुमे/विदेयमनचज्ञानमैपासामर्णोविशयसंपत्तिमंतरेणतदुपदेहोपवेयमपहतरनस्तमोमलविशुद्धस्तो
पादानांवेनेसालोच्यसत्प्रकृष्टमुपादत्तेमगवान्परामुहोपविधया/विधाभिमानोवाविधयासविद्यमवतिनपुनरविधांस्वविधात्वेनसेवमानः नरवजुशालू
वोरमलमारोप्यतास्तेष्टादोपन्नातोभवतिनदिदमार्यमस्यरूपंमतालिकमिति ७

राम
१९

स्वारेतमडीर्योषपाभगवतासतनुपारेयंतदुपादयेनदुर्धीर्षाश्रयाश्रयिप्रकृतत्वात्तन्वाचनोन्मसंश्रयइत्यतःकंशाश्रुतिकडुकेभवेदेतदेवयदीदं प्रथमतःसर्गस्यभ
वेदनादोतुसर्गसंहारप्रबंधेसर्गोत्तरसमुत्पन्नसंतिर्धीवधिसमयेपूर्वोक्तयासलप्रकर्षेउपादेयइतिप्रतीधानंकृताभासवाज्जगत्संहारततदाचेष्टुरचिजं प्रणि
धानवा सितं प्रधानसुखमुपगतमपिपरिपूर्वमहाप्रलयानुपोप्रतीधानवासनासहजतद्येवैष्टुरचिजंसलभावेनपमरोमतेयथाचैत्रचः प्रातरवोक्तान्

— शाश्वतिकठकर्थः सकिं निमित्त आहोस्वेति निमित्त इति तस्य शास्त्रं निमित्तम् ॥ ७ ॥

तद्यंमयेति प्राणी धायसु प्रसूतेवोति प्रतिप्रसेधानसंस्कारान्स्मादनादित्वादेष्टुरप्रणिधानसत्त्वोपादानयोः शाश्वतिकत्वेननामोन्मसंश्रयः नचेष्टुरस
चिजसंबन्धमहाप्रलयेपिनप्रकृतिसाम्यमुपैतीतिवाच्यम्यस्याहिनकराभेदयेप्रधानसाम्यमतस्यापानिकंवापिचिजशक्तिः अतत्वात्तदसर्वांतरभप्रामाणी
कमापद्येतत्तत्वापुक्तं प्रकृतिपुरुषव्यतिरेकेणार्थानराभावात्सोपमीदृशैष्टुरस्यशाश्वतिकउक्तार्थसकिं निमित्तः सप्रमाणकः आहोस्वेति निमित्तो निष्प
माहाकइति उत्तरमनस्यशास्त्रं निमित्तं शुधिसमतीतिरासपुण्णोपेक्षामुम् ॥

२०
 योऽपि तस्य संप्रपन्नः किं विमिश्रं प्रसह्यमानं पूर्वं हि साधुं न वेत्ति तस्य सत्प्रकर्षे कस्यचित् प्रसह्यमानमायं वास्ति न मे च प्रसह्यप्रभवं शास्त्रमिति पुक्तं कल्पयित्वा पितृ
 संवृत्त्यादाये च पर्यप्रकाशनाये विभावः यमेदं निप्रकृष्टसंख्येति चेन्न अयमभिसंधिः मंत्रापुरंदेवतभेदे च प्रणीतेषु पुरुषैस्त्रिसामर्थ्यादर्थोक्तिविचारनिश्चयात्त्रा
 माण्यं संहृतं नैवौषधिभेदाभात्तत्तं पौगणिके वासां च मंत्राणां च तत्तद्व्याख्यापोद्वेगसहस्रेणाप्येवमुक्त्यापुण्यत्वेति केन प्रमाण्यवधारणैः कर्तुं मन्युष्य
 निरेको न वागमार्गपक्षेतिरेकोताभ्यां चागमः तत्तज्ज्ञानयोगनादित्वादेति प्रमाण्यत्वे पुक्तं मरुप्रत्ययनकतानयो भिच्छेदात्तत्तद्व्येप्रमाण्यभावाच्चमि

शास्त्रं पुनः किं निमित्तं प्रकृतस्य निमित्तम् ७

न प्रधानविकारे न गतेति प्रतिपादयेत्यनेन सत्त्वपद्विणामस्य विस्मृत्तपद्विणामस्य पञ्चाक्षोरसदेर्द्विगुणद्विसंख्ये सत्त्वपद्विणामस्य पूर्वसत्त्वपद्विणाम
मताच्च दृष्टतमेरुप्रधामेनापि सत्त्वद्विकाराद्विस्मृत्तपद्विणाममेव सत्त्वमात्रं कदचित्सत्त्वपद्विणामेनापि विस्मृत्तपद्विणामेनापि सत्त्वपद्विणामस्य
स्य साम्यसत्त्वासत्त्वमहाप्रलयः तस्यान्वापुर्वेदप्रणयनात्तद्वृत्ततो वेगजितरत्नसमो भवावराणतया परिणतः प्रद्योतमानो बहिरुत्सलमास्ययेन धाचाभ्युदय
जः श्रेयमरोपिवेदपद्विणामप्रणयितस्तद्वृत्तसत्त्वप्रकर्षादेव भवितुमर्हति न यस्तोक्तैर्पञ्चसमः प्रभवौ विभ्रमविप्रलम्भौ संभवतः तस्मिन् प्रकृतसत्त्वविभ्रमे
शान्तिमिति ३

२०

सो. भा.

२९

प्रकाशमविरेकतात्तद्विधातादूनल चननेवाहुरोरेप्रकाशविहातः कार्यमुत्पत्तेरुत्पत्तौवा विरुद्धमसमाधिगतमेकरकार्यमुपलभ्येनेसाशयवानाहुरो
येतिअविरुद्धमिवायत्तेवाप्रत्येकवीक्ष्यलेकजमनेरेकेवैवेष्टनायाः कृततातसंभूयकाधिलेवानकश्चिरेभरः पदेषुतमिलेशनायोमिनांपर्यायायोगातक
अनभोरेप्रसंगेतिरुद्धमंतस्यात्सर्वमेवदनेसवमस्पक्रियाज्ञानशक्तौहस्तुप्रमाणमपिधापनानशक्तनुमानप्रमाणपतिकिंचनितिशयंसर्वज्ञो

कस्यामदुपोस्तुत्यपोरेकमेवयुगपत्कामिनेर्धेनवमिरमस्तुपुराणमिरमस्तुविक्रमसिद्धवितरस्यप्रकाशविधातादूनलंप्रसक्तंदूयोस्तुत्ययुगपत्कामि
तार्थप्राप्तिनोस्तिअर्थस्यविरुद्धतातस्याप्यसमाध्यातिशयाभिनेर्मुक्तमेव्यसंस्वरः सवपुरुषविकोषइति किंच २३ निरतिशयंसर्वज्ञवीजंयदिरम
तोतानागतप्रत्युत्पन्नप्रत्येकसमुच्चपातीन्द्रियग्रहणमयंवहिति सर्वज्ञवीजनमेतद्विबुधमानंयवमिरतिशयंसर्वज्ञः ७ ७ ७ ७

मे वाचस्पतिरिदमितिबुद्धिसत्तावस्कतमोपगमनारत्नमेवयदिरमतीतानागतप्रत्युत्पन्नप्रत्येकंसर्वसमुच्चयेनचवर्तमानमानामतीन्द्रियग्राह्यग्रहीतस्मविशेष
णमयंवहिति सर्वज्ञवीजंकारणंकथीति किंचिद्व्यातीतादिगुणातिकश्चिद्वृत्तरंरुचिद्वृत्तमपिनिधात्यायेहपोग्रहणस्यात्यंतंरुद्धंरुद्धंरुद्धंरुद्धंरुद्धं
रंयवनिः क्रांतमतिश्च्युतात्सर्वज्ञइतिनुतदनेनप्रमेयभावंकथितम् ७

सम.
२९

अथपुनरापत्तिर्वास्तेकाष्टाष्टाभिः सर्वसर्वोत्तमैस्तिसाञ्जनेरुद्विपरित्यक्तंकाष्टाष्टाभिः पुनः परमविशयवतायास्तोत्रितेनवावधिमात्रेणपेदुसाधुनेसातिशयत्वादिभेदेनपे
 नपुनसर्वसातिशयतत्त्वेनिरुद्धेयपद्याकुक्ष्यम्यतकमित्येपुमतिशयंमहान्मात्मानिपरित्यक्तंकाष्टाष्टाभिः पुनः परमविशयवतायास्तोत्रितेनवावधिमात्रेणपेदुसाधुनेसातिशयत्वादिभेदेनपे
 वपदगमिमासातिशयगिरिमावपविवः केसापुमान्पुत्रंसाभयविभोपाचनः केचयवेपांप्रत्येकवर्तिनागमिमाः समारुह्यमिसवर्धमानाभिपतिनः शानेनुनप्रतिर

अथैतकाष्टाष्टाभिः सर्वसर्वोत्तमैस्तिसाञ्जनेरुद्विपरित्यक्तंकाष्टाष्टाभिः पुनः परमविशयवतायास्तोत्रितेनवावधिमात्रेणपेदुसाधुनेसातिशयत्वादिभेदेनपे
 केनविशेषप्रतिपत्तौसमर्थमिति ७

पंसमाप्यत्ररुद्विपरित्यक्तंकाष्टाष्टाभिः पुनः परमविशयवतायास्तोत्रितेनवावधिमात्रेणपेदुसाधुनेसातिशयत्वादिभेदेनपे
 शानमवसस्थादनुमानादिसतच्चाह सामान्येति ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

यो. पा.
२२

कृतस्तर्हि तद्दोषप्रतिपत्तिरस्य तच्चाह तस्यैति बुद्धिप्रसूत आत्माभासो न तावपः सर्वप्रमाणवाधितस्योक्तैरस्मादेव मार्गे परे शक्येन विप्रत्येयकवाग्निभा
वः तेन बुद्धिस्तर्हि तद्दोषप्रतिपत्तिरस्य तच्चाह तस्यैति बुद्धिप्रसूत आत्माभासो न तावपः सर्वप्रमाणवाधितस्योक्तैरस्मादेव मार्गे परे शक्येन विप्रत्येयकवाग्निभा
वः तेन बुद्धिस्तर्हि तद्दोषप्रतिपत्तिरस्य तच्चाह तस्यैति बुद्धिप्रसूत आत्माभासो न तावपः सर्वप्रमाणवाधितस्योक्तैरस्मादेव मार्गे परे शक्येन विप्रत्येयकवाग्निभा

न तस्य संज्ञादि विशेषप्रतिपत्तिरस्य तच्चाह तस्यैति बुद्धिप्रसूत आत्माभासो न तावपः सर्वप्रमाणवाधितस्योक्तैरस्मादेव मार्गे परे शक्येन विप्रत्येयकवाग्निभा

विशेषकश्चि स्माह तत्तद्विषयस्य तद्दोषप्रतिपत्तिरस्य तच्चाह तस्यैति बुद्धिप्रसूत आत्माभासो न तावपः सर्वप्रमाणवाधितस्योक्तैरस्मादेव मार्गे परे शक्येन विप्रत्येयकवाग्निभा
वः तेन बुद्धिस्तर्हि तद्दोषप्रतिपत्तिरस्य तच्चाह तस्यैति बुद्धिप्रसूत आत्माभासो न तावपः सर्वप्रमाणवाधितस्योक्तैरस्मादेव मार्गे परे शक्येन विप्रत्येयकवाग्निभा
वः तेन बुद्धिस्तर्हि तद्दोषप्रतिपत्तिरस्य तच्चाह तस्यैति बुद्धिप्रसूत आत्माभासो न तावपः सर्वप्रमाणवाधितस्योक्तैरस्मादेव मार्गे परे शक्येन विप्रत्येयकवाग्निभा

रूप-
२२

विदेकस्यासुपायकश्चैव भूता उपदेशास्मात्तान्धर्मोपदेशेन तान्धर्मिभ्यस्तपोरूपदेशेन तान्धर्मिसमञ्जपात्तन्धर्वितेकस्यातिपरिपाकात्तत्त्वप्रत्यये बुद्धिर्गोहिनाव
सानेयद्वयसंज्ञाकवर्जनात्परस्मैतिप्रत्ययसंज्ञाकस्य इत्यणोऽप्येवमेव संज्ञाभिः पुरुषान्दोष्यामीति केवलं प्राण्यपुस्वाङ्गता भवतीत्यर्थः एतच्च कुरु
णाप्रपुक्तस्य तान्धर्मोपदेशेन कापितानामपि सिद्धमित्याह तथा सोऽकं यं च विभवा चोपेण चारि विदुश्च कपित इति चारि विदुश्च नतिपंचशखाचायवचनमर्थे

तत्र योपदेशेन कृत्प्रत्ययसंज्ञाभिः पुरुषानुदीर्घनामोतेन धातोर्वाचकं आदिभ्यश्चिमाणा चित्तमधिष्ठाय कारुण्याद्वगवान्परमधिरामुयेति न्या
समानायातेनैव प्रोक्ता चेति ७

दिमुक्तसंभानादिगुरुविषयं तन्नादिमुक्तपरमगुरुविषयं आदिमुक्तेषु कएचिमुक्तेषु विदुस्तु कपिलोत्थाक्रमदिदिदृशमुक्तः सस्वपुरुषैतिकपिलोत्थापि
जायमानसत्त्वानप्राप्तिमहेश्वरानुग्रहादेकमुपनतिकपिलोनामविष्टोऽवतारविशेषः प्रसिद्धः स्वयंभूरीरण्यगर्भस्तस्यापितोरखयोगप्राप्तिर्वेदप्रपन्नतिसर
वेश्वरआदिदिदृशमुक्तपिलोविष्टुनस्वयंभूरीतिवाहः स्वायंभूयानां लीश्वर इति भावः ॥

संप्रतिभगवतो बुद्धादिभ्यो भिक्षोषमाह स एष रजिपात्रनिकाम एव दुःखसंवेदपूर्वपापपिगुरुः कालेना नवछेदावभावे पूर्वोक्तोक्तकालस्तु शतवर्षादि-सवच्छेदार्थेन अत्र छेदे
नवमो जनेन नोपावर्तते नवनेत्रकपे स्पगतिः प्राप्तिः प्रत्येकमभ्यागमावर्तनेन पूर्ववेन भगवानो भवति कोतः संप्रति ननु प्राप्तिवानेदं कर्तव्यं तत्तु स्पष्टावकमाह न
स्पष्टावकः प्रणवः आनेषवापुष्टं नवपरोषां मते भिन्नगुरोः नोपमस्यति किमस्य निवाचकं प्रणिपादकत्वमिच्छाः परोपपत्त्यतिप्राप्तिस्वाभाविकः शब्दार्थयोः सं
बंधः शब्दार्थयोः संबन्धः संकेतेना स्यात्तद्वदपमप्यः प्रत्येकमभ्यागमावर्तनेनाभिमतेन तत्रोपपन्नान्ति स संबन्धस्तत्र संकेत इत्येता अपि न संकेतमिच्छन्ति पक्षे ग्याव

स एव पूर्वपापपिगुरुः कालेना नवछेदावभावे पूर्वोक्तगुरुः कालेना नवछेदार्थेन कालेनोपावर्तते नवम एव पूर्वपापपिगुरुः पक्षाम्यसंगो दोषकपे गत्या
तिष्ठः तथापि कालसंगो दिसुपे प्रत्येकमभ्यागमावर्तनेनाभिमतेन तत्रोपपन्नान्ति स संबन्धस्तत्र संकेत इत्येता अपि न संकेतमिच्छन्ति पक्षे ग्याव
मिति स्थितेना स्यात्तद्वदपमप्यः प्रत्येकमभ्यागमावर्तनेनाभिमतेन तत्रोपपन्नान्ति स संबन्धस्तत्र संकेत इत्येता अपि न संकेतमिच्छन्ति पक्षे ग्याव

तेषां कालेन तत्र प्रदोषसदृशेणापि शब्दोक्तं नु कृतसंकेतस्तु कृतसंकेतस्य प्रणिपादकोटः शब्दः संकेतकृतमेव वाचकत्वमिति चेत् स्यादभिमतमवधारय
मिति स्थितेना स्यात्तद्वदपमप्यः प्रत्येकमभ्यागमावर्तनेनाभिमतेन तत्रोपपन्नान्ति स संबन्धस्तत्र संकेत इत्येता अपि न संकेतमिच्छन्ति पक्षे ग्याव
यामकश्च तस्य दुःखसंकेता संकेतकृतस्यावकाशपुंश्विभागः तदिदमाह संकेतस्तौ चरस्येति ७

निर्वाणमाहपद्येति ननु शब्दस्य प्राधानिकस्य सहाय्यस्य मये प्रधानभासमुपायस्य शक्तिरपि प्रतीयते तत्रोपर्यादि क्रमेणोक्तस्य साधनकस्येव माहेन्द्रेण संकेतेन न शक्यतावानकशक्तिरभिज्ञत
पितृविनष्टशक्तिरित्यत आह स गौतमे पौतियद्यपि सहाय्यस्य प्राधान्यस्य मुपागतः शब्दस्तथापि पुनरपिर्मवस्तच्छक्तिरुक्त एवार्थिर्मवतिवर्षातिपातसमधिगतस्य दृष्ट
स्वोद्भूतो मेव विस्मृत्वाभिधानसाम्यसेकात्तेन पूर्वसंबंधसंकेतानुसारेण संकेतः क्रियते भावता एतत्साम्यं प्रतिपत्तेः सहाय्यस्य परंपराया नित्यतया नित्यः शब्दार्थयोः संबंधो

पथादस्थितः पितापुत्रयोः संबंधः संकेतेन वाच्योत्पत्तेरप्यमस्य पिता स्वयमस्य पुत्र इति स गौतमे पौतियद्यपि वाच्यवानकशब्दपेक्षः तथैव संबंधः क्रियते संप्रतिपत्तिरित्यतया नित्यः
शब्दार्थसंबंध इत्यादिभिः प्रतिपाद्यते पितृत्ववाच्यवानकत्वस्योभयोरः २५ तत्राप्यस्य दृष्टभावनम् प्रणवस्य मयः प्रणवाधिपेक्षस्य वेद्यस्य भावनं तदस्योभयोरः
प्रणवं मयः प्रणवाधेयभावनं तदस्योभयोरः २५ तत्राप्यस्य दृष्टभावनम् प्रणवस्य मयः प्रणवाधिपेक्षस्य वेद्यस्य भावनं तदस्योभयोरः

वक्रस्थितिसंज्ञागमिकाः प्रतिपाद्यते न पुनरप्यमिनरेषाः स गौतमे पौतियद्यपि सहाय्यस्य प्राधान्यस्य मुपागतः शब्दस्तथापि पुनरपिर्मवस्तच्छक्तिरुक्त एवार्थिर्मवतिवर्षातिपातसमधिगतस्य दृष्ट
स्वोद्भूतो मेव विस्मृत्वाभिधानसाम्यसेकात्तेन पूर्वसंबंधसंकेतानुसारेण संकेतः क्रियते भावता एतत्साम्यं प्रतिपत्तेः सहाय्यस्य परंपराया नित्यतया नित्यः शब्दार्थयोः संबंधो

अथैवैवापि कोऽप्युच्यते तदा येन तस्मै श्वरः समानो भूतस्तस्मात्तमेव तमनुष्ठानं किंचाप्यसंस्मृतं ततः प्रत्यक्षेण तन्माधिगमो न तस्याभावश्च प्रतीये विपरितमं च तन्नि
 नात्वातीक्ष्ण प्रत्यक्षस्य सौ चेतनश्चेति प्रत्यक्षेण तन्माधिगमो न तस्याभावश्च प्रतीये विपरितमं च तन्नि
 प्रत्यक्षरूपतोऽप्युच्यते तदा येन तस्मै श्वरः समानो भूतस्तस्मात्तमेव तमनुष्ठानं किंचाप्यसंस्मृतं ततः प्रत्यक्षेण तन्माधिगमो न तस्याभावश्च प्रतीये विपरितमं च तन्नि

तथाचोक्तं त्वाध्यापयोगमासीत्तपो गतत्वाध्यापमानमेतत्त्वाध्यापयोगसंपत्त्यापमानाप्रकाशतइति १ किंचास्यभूति २६ ततः प्रसक्तयेतनाधिगमो
येतस्याभावाच्च येतादृष्टस्याध्यापिप्रभृतयः तेतद्वद्व्यवश्याध्यापानान्नमरेतित्वरूपदर्शनमव्यस्यभवतिपद्यैश्वरः पुस्त्यः सुदुः प्रसन्नः केवलोऽनुपसर्गः

रषणिधाममिन्दुरभियपंकुधमिसप्रसकचेतनंसाक्षात्करोत्यतिप्रसंगादित्यतश्चाहपद्यैश्वर्यमिन्दुः कुरत्यभिततपोरूपवपरीतः प्रसन्नः कैशवर्जितः केवलोधर्मधु

मापेतः श्रुतएशानुपसर्गः उपसर्गजासाधुर्भोगः ७

10

1000

पञ्चभा.

24

[illegible]

स्वात्मकमैष्णवादिनस्य संशय उभयकोटिस्पृक्त्वेन संसादितमेवं नैव स्यादिति प्रमादयः समाधिता धनानामभावेन आत्मसंकायस्य चित्तस्य गुरुत्वात् प्रवृ
त्तिः चादिरतिश्चित्तस्य विषयसंश्रयो गता गद्भातिरेकमं विषयमात्रं स्यात्तदुभयकृतं समाधिभूमेरवयवः च भवति तत्तत्तदवयवमभिमोचनस्य प्रतिष्ठा
समाधिप्रतिषेधेति सन्निरवस्थितं स्यादिति चेत्तन्न विषयस्य योगसंयोगप्रतिपक्षयोगादप्युत्पद्यमानं २२ दुःखरोमं स्यात्तमेन मत्तं वासप्रस्थासनि
होपसदमुपारुत्तमाध्यात्मिकं आधिभौतिकं आधिदेविकं च ७

समवाधिभेदः साधनतत्त्वस्याधिभेदोपायः स्वात्पत्त्याध्यायप्रतिभेदवत्स्थितं स्वात्पत्त्याध्यायप्रतिभेदमिति केवलं भवति राशदुःखदोषस्य संसारमुक्तौ
भवेत्तत्पददुःखस्याधिप्रतिकूलवेदनीयं दुःखं आध्यात्मिकं सारं व्याधिप्रकाशमानं संसृतापादिप्रकाशस्याधिभौतिकं व्याध्यादिनयितं व्याधिद्वैतिकं ग्रहीयस्तिष्ठति म्

संस्कृत

33

तदेतदुसं प्राणिमात्रस्य प्रतिकूलवेदो यत्र पश्यन्मिषाभवेनाभिज्ञानमिषमिच्छतः प्राणोपहृतं वापुमाया मतिविबुद्धिप्रवेशयतो ज्ञिपावनसञ्चासः समाभ्यंगेयकविरोधी
अविच्छन्नोपि प्राणो यत्को ह्येव पुंमिषाया मतिमिच्छतः यत्र पश्यन्मिषाभवेनाभिज्ञानमिषमिच्छतः समाभ्यंगेयकविरोधी उक्तार्थोपसंहारसमुत्पन्नमपि यथेति न श्रियो काश्चावेतरमुपसं

येनाभिज्ञानः प्राणिनस्तदपहृतापप्रयत्नेन न दुःखं यो मे मत्सं दुःखमभिज्ञानाद्युतसः सोऽपि परं गमेन यत्रिकं पश्यन्मिषाभवेनाभिज्ञानमिषमिच्छतः समाभ्यंगेयकविरोधी
सः सत्को ह्येव पुंमिषाया मतिमिच्छतः सनेविरोपसहविपुलो विरोधप्रवृत्तस्य न भवति समाहितमिषमिच्छतेन भवति यथेति न श्रियो काश्चावेतरमुपसं
मेवाभ्यासवैराग्याभ्यामिरोद्ध्याः तत्राभ्यासस्य विषयमुपसंहारमिदमाह - तद्विषयधर्ममेकतयाभ्यासः विषयप्रतिषेधार्थमेकतयावलंबनं चित्तन्यसेन ७

अत्र समुत्पन्नसंवेदः निरोद्धयते हेतुस्ततः समाधिप्रवृत्तिपसारनिषेधोपयोग्यपुण्यध्यायित्वाभ्यासमात्रमुक्तं न चार्थवैराग्यमेव न तत्कारकमित्याश्रयमिषाह
भ्यामुक्तलक्षणमप्यभिज्ञानाभ्यासवैराग्याभ्यामिरोद्ध्याः तत्रापेक्षयाभ्यासवैराग्ययोर्मध्ये अभ्यासस्यानेकस्येति न तत्र प्रतिषेधार्थमिषाह एकतयावलंबनं चित्तन्यसेन ७
प्रकृतत्वादिति ७

भूतोमंकमंगरुत्तिश्रुतेनिसंभूतस्यप्रवाहस्थः शप्रसयः प्रमाद्येसन्तस्यप्रसयेकाग्रताप्रपन्नमादुपोधमेः रूपयन्तिसर्बः संभूतप्रवाहपेक्षयासदृशप्रवाहेभानिसदृशप्रवा
हेवाच्यतः परमार्थसनात्पेक्षप्रसर्धेदिसत्तात्पर्योभासडसन्नसमाप्रसारकप्रत्येतिविशिष्टप्रत्नानुपपत्तिः परपदपेक्षेकाग्रतायाद्योयत्तस्तिउपसंहरतिनस्मा

यद्यप्रवाहोशस्यैवप्रसपस्यधमेः ससर्बः सहसप्रसपप्रवाहेवाकिसरुजप्रसपवाप्रसर्धेदिसपन्नलोदेकाग्रत्येतिविशिष्टप्रत्नानुपपत्तिः तस्यारेकमेवेकाग्रमवस्थितं
विसर्गमेवेतिविशिष्टनेकेनाव्यतिताः स्वभावभिन्नाः प्रसपाजायेरन्वयकथममप्रसपरएस्यामः स्यर्त्ताभवेत्त्यनप्रसयोपवित्तस्यरुफर्माश्रयस्यामः प्र
सपडपभोक्ताभवेत् ७

एतन्नोपिचिसमेकमेवेकाग्रमवस्थितंवेसाहृदिद्येतिपथाहिमेवेत्याधीनस्यशास्त्रस्यनवेवः स्यरतिपथाहिमेवेरोगपचितस्यपुराणस्यपापस्यवाकर्मोदाय
स्यफलेतरसंवेधीवेवोनभुक्तेएवंप्रसपातरदृष्टस्यप्रसपातसंसमरेनप्रसपातरेपचितस्यराकर्मोदयवाफलेनप्रसपातरमुपभुक्तेसद्यः ७

अनुनासिकप्रसङ्गतेकार्यकारणभावेसन्नोद्विष्टेषणान् आहूयेत्यापरेष्वप्यर्थकृतमानुषितपुत्रादिगणमप्यहंभ्यात् मधुसूतमाविज्ञानांश्रापरीक्षादीनांयंयाफल
नाधुर्यविषयमातरस्यत आह सामाधोयमानमयेतदिति अथमर्थस्यधिकं सुखेकसंतापवर्तिनां प्रत्ययानां संतापान्तरवर्तिभ्यः प्रत्येयभ्यो विष्टेषोपेनैकसंतापवर्तिना
प्रत्येयानां भूतस्योपपितस्य चक्रेयं यस्मत्संतापवर्तेष्वप्रत्ययः स्यात्ताभ्योक्तवस्यातनायसंतापवर्तेष्वहं संतापानां चक्रेयं यस्मत्संतापवर्तेष्वहं संतापानां
तानांतरवर्तिभ्यो भिंयात् न चकालयिको भेदः त्रिमासामुपपद्यते नस्तुलुकमिताप्रतिभादोषा एव च परति न चकार्यकारणसंबंधो विवास्तवः सहभुवोः सखे

कथंविदममाधोयमावमयेतदोषपपायसीयंनयमार्गिपति ७

अविपाकापोषेवभावात् स्वसहभुवोमपि अलवाग्रयतायोगात् नस्तुलुकमिताप्रतिभादोषा एव च परति न चकार्यकारणभावेन वा स्वाभादि
केनानुपपिताः परमार्थसंज्ञः प्रत्ययाः परस्परसंस्पर्शितेन स्वसंतापवर्तिभ्यः परसंतापवर्तिभ्यो वा प्रत्ययान्तरभ्यो न भिद्यंते सोपंगो मयं च पापसंज्ञापि ह्यसप्रवृ
त्तो न्यायो गोमयं पायसं गव्यादु मधुसूतपापसवीरिति न माहिपति न्यायाभासत्वेन ततोप्यधिकृत्य दिति न चावकृतनाशा कृताभ्यागमसोपपत्तविज्ञान
मेववार्मणां कर्तृनरेतज्जनिताभ्यां सुखदुःखाभ्यां पुम्यते सुखदुःखेन विनिष्ठापापवृत्तिनं मुंके इति पुरुषेभ्यो गमिमान् चितिचित्तधोरमेवत ७

सप्रत्ययं प्रतीत्यसमुच्चयानां स्वभावभावत्वे वा सादृश्योपपन्नसमंति कर्तव्यं येषां भुंजते न तमेव स्वभावादिभ्यो गमयेनुचो गच्छेति एवं भवतु मेव भूत इति वा कस्या
त्रैवमिति वंतेपः पूर्वाच्चेन पश्चिन्मिति प्रत्याहर्कं च स्वात्मेति इदमप्यधर्माणामनुभवाच्चामनुभवस्य जीर्णानुवृत्त्यात्वे विनष्टस्य मयि चैव चिन्महामिति प्रत्ययः

किं वत्त्वात्मानुभवापूर्वः चित्तस्यानले प्राप्नोति कथं पदमदृष्टं तद्वत्त्वमपि यच्च स्वां संतत्त्वामोति अहमिति प्रत्ययः सर्वस्मप्रत्ययस्मभेदे सति प्रत्य
यस्मभेदोपस्थितः एकप्रत्ययविषयो यः अस्मभेदता अहमिति प्रत्ययः कथमसंततिने पुचिने पुर्वर्तमानः सामान्यमेकं प्रत्ययिनमाश्रयेत स्वातुभ
वयात्पश्चापमभेदमा अहमिति प्रत्ययः ७

प्रतिसंदधानः कथमसंततिश्चात्र प्रत्ययानासरेता ननु ग्रहणस्पराह प्रकमराभेदसरो ह्यापते परो ह्यस्य विरुद्धमसंसर्गाह न प्रत्ययिनां नामैकः प्रत्ययः
यतः प्रत्ययिनश्चेन्न स्यैकता स्यादित्यत आह स्वातुभवेति ७

माधा.
३६

अकर्मण्येष्टिहृष्येसंसर्गवत्त्वाधिकानुकाजानिसत्त्वाद्-उपपत्त्यस्येति-प्रत्यक्षानुसृततत्त्वसाम्यभेदपरोक्षपरोक्षधर्माभिरेष्योपपादितो
 नायक/होकायां-असौम्यस्यार्थिकेयमायक/एकावदान्तस्योदाभ्यामुपपादितेति सर्वमवगतम् १२ उपमेकमेतमनसोत्पादित्यतः समन्वितम्

वरप्रसङ्गस्यमाहृत्यं प्रमाणांतरेणाभिपद्यते-प्रमाणांतरं च प्रत्यक्षवलेनैव व्यवहारं न मनते-तस्मादेकमनेकार्थमवस्थितं च चिन्तं १२ यस्येदं
शास्त्रेणानुपेक्षितं निर्दिश्यते तत्कथमसौ चोक्तहृत्वा मुदितोपेक्षाणां सुखदुःखसुखपापुष्यपक्षपदाणां भावमात्रं विद्वन्नप्रसादने-तत्र स
वेदादिपुस्तकसंभोगापन्नेषु मैत्रीभावयेत् ७

नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।
सुखं ते मे वीक्ष्य हर्षादपतद्भिर्याकाशेषैर्निर्गतैर्विजितम् ॥

संस्कृत
२८

दुःस्थितेषु सकलानामात्मनीवयस्विन्दुः सप्रहारो ह्यंमास्यः परायकारविकीर्षाकातुष्यंवेतसोमिद्रेपुरपशीलेषु प्राणीयुर्मृदंताहर्षेभाषयतः असपाकातुष्यंवे
तसोमिद्रेते अपुरपशीलेषु चोपेष्टांमाभ्यस्यंभाषयतोमर्षकातुष्यंवेतेनतन्मास्यरानस्तामसधर्मनिवृत्तौसात्विकः शुक्लोधर्मउपजायतेसत्तात्पर्यसं

दुःस्थितेषु सकलानामात्मनीवयस्विन्दुः सप्रहारो ह्यंमास्यः परायकारविकीर्षाकातुष्यंवेतसोमिद्रेपुरपशीलेषु प्राणीयुर्मृदंताहर्षेभाषयतः असपाकातुष्यंवे
तसोमिद्रेते अपुरपशीलेषु चोपेष्टांमाभ्यस्यंभाषयतोमर्षकातुष्यंवेतेनतन्मास्यरानस्तामसधर्मनिवृत्तौसात्विकः शुक्लोधर्मउपजायतेसत्तात्पर्यसं १३

अस्य भवति दृष्टिरेव पश्येत्तस्य प्रसाहसाभावाच्चिन्ने प्रसीदति प्रसन्नं च वस्त्वमरतोभ्युपायेभ्यश्च कांश्चिद्विनिपदं स भवेत् असंशुनैर्मेवादिगदभाक्तां
नतेउपायाः स्थितौ कल्पंते १३ ७

सोम
२९

तानि एतानि स्थित्युपायानाह प्रच्छेदविधमस्याभ्यां प्राणस्य वा शरीरस्य माणोपायां तस्यैवोक्तिकार्यः नमे आदिभावनोपेक्षया तपासहसपुष्ट्यान् प्रच्छेदवि
रुहोति कोव्यस्येति प्रपन्नविशेषायोगात्सुविहितेन कोष्टे वापुः श्वेतेन सिकापुटाभ्यां रेचने विधमसं विरुहोति विधमसं प्राणायामः रेचनस्य प्राणस्य

प्रच्छेदविधमस्याभ्यां प्राणस्य कोष्टस्य वा पोनी सिकापुटाभ्यां प्रपन्नविशेषादमनं प्रच्छेदं विधमसं प्राणायामः ताभ्यां मनसः स्थितिं संपादयन् ३४

कोव्यस्य वा योपेक्षया नोसि हिरेव स्यात्पन्नं न तस्य प्रवेशनं न देताभ्यां प्रच्छेदविधमस्याभ्यां वापो लेपु कृतशरीरस्य मनः स्थितिं यदंलभते अत्र चोत्तरसंवेगता
स्थितमिदं धनी क्षिपत् स्थितिं प्रमाहृतव्यसं पादौ हि सार्धं प्राप्तेन संवधनीयम् ३५

सोम
३०

विषयपरायां तस्मात् विषयपरायां प्रवृत्तिरुत्पत्तिरस्य मन्त्रः स्थितिनिर्वाणो आचरेत्तस्मिन्नाद्ये धारयन्ति धारणा ध्यान समाधी बुद्धिस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात्
कारः एव मन्त्राश्च विप्रवृत्तिवृत्तये एतच्चागमात्पुनस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात् कारः एव मन्त्राश्च विप्रवृत्तिवृत्तये एतच्चागमात्पुनस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात्

विषयपरायां तस्मात् विषयपरायां प्रवृत्तिरुत्पत्तिरस्य मन्त्रः स्थितिनिर्वाणो आचरेत्तस्मिन्नाद्ये धारयन्ति धारणा ध्यान समाधी बुद्धिस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात्
कारः एव मन्त्राश्च विप्रवृत्तिवृत्तये एतच्चागमात्पुनस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात् कारः एव मन्त्राश्च विप्रवृत्तिवृत्तये एतच्चागमात्पुनस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात्

वक्तव्यमस्य च विप्रवृत्तिरुत्पत्तिरस्य मन्त्रः स्थितिनिर्वाणो आचरेत्तस्मिन्नाद्ये धारयन्ति धारणा ध्यान समाधी बुद्धिस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात्
कारः एव मन्त्राश्च विप्रवृत्तिवृत्तये एतच्चागमात्पुनस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात् कारः एव मन्त्राश्च विप्रवृत्तिवृत्तये एतच्चागमात्पुनस्तत्तन्नाद्यादिभ्यः पदसंविदन्तस्मात्

॥ अथागमार्थमिदं गतेषु र्थेषु कुतः संशयस्य तच्चाह पद्ये ॥ इति श्रुत्वा लोहपोतः ॥ उपरिष्ठार्थे करेण प्रसर्ज्य कश्चिन्न च दूतिजया नापतेत न्याय्यं जानादयोऽस्मात् ॥

[illegible]

सूक्ष्मवन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

३३

विशोकानामोतिपातो विगमशोकः दुःसहतामोतिपातोऽप्योतिरस्या अर्कानामोतिपातो प्रकाशरूपादृश्यपुंरीकडले उदरेरसोमेषेपस्यमधोमुखंतिष्ठति
हृदयेरेवकपालाकापेनतद्वैभवंकृत्वातत्रविश्रंभारयेतन्मधोसंयमलं चकोसेनाथोदस्थानंउपोषोरेवंदृग्गन्तव्यमुक्तः स्वप्रस्थाने तस्योपनिमित्तमप्यंम
कामः सुषुप्तेस्थायं तस्योपनिषं मोमामकंउद्वानभंतुलेयस्थानमदुपाचकमुद्वानंतिष्ठुत्वादिनः तत्रकालंकापामुद्वानंसर्पदिमप्यंमधोगात्रेद्वानातो

विशोकानामोतिपातो अ इतिहृदयसमसःस्थितिनिबंधोतिस्वयन्तिनेहृदयपुस्तकेधारयनोपावृद्धिसंघित बुद्धिसंदिभासुरमाकशकल्पंनवविष्टा
निवेशरचात्प्रवृत्तिः सूर्येदुपहृमणोप्रभाहृपाकमेराविकल्पने ७

ततोऽर्धवृत्तसुषुप्तेनामनागीतपासुतुरासाभिसूर्यादेनिमलरवाभिपोतानि मणिचिचस्थानंनस्थाधारयनोमोतिनश्चिजसंवेदुपजापने उपपत्तिर्
कंवेदुसंविदः आकारमारुपनिबुद्धिसंवेदोति आकाशकल्पमेतिआपितामाहसूर्यादेनाप्रभास्तासां हृपंतदभरेराविकल्पनेमान्यरूपाभवति मनश्च
अभिरभिमतंननुमहजंनं तस्यसुषुप्तेस्थायैकारिकाहंकारमनः सत्त्वबुद्धतपाज्योतीहृपताविरादिता तजद्विषयीगेचरनपाचवापितमपिदिदं

वे. भा. ३१
अस्मिताकार्यमनसिसमापन्निरुद्धोपिवास्मितासमापत्तेः स्वरूपमाह ननु चेति संक्षेपमगता नस्तमस्तं गच्छेत्तं वापि न्यस्मितामात्रं न पुनर्नानाप्रभारूपे. अगमं
रेण स्वमतं समीकरोति. पञ्चेदमुक्तं पञ्चैवेति न तमसं सुखमनसा एवामहंकारस्य दम्भुविधानुचिंसास्योत्पत्तिं तवत्तनोत इति स्यादतस्तमाना प्रभाह्वाभ

तथास्मितायां प्रभापञ्चचित्तं निरुद्धं न होदधिकृत्यं शान्तमनं तमसो ज्ञानाभावं भवति. पञ्चेदमुक्तं मलमात्रमात्रमात्रमनुविधास्योत्पत्तिं तवत्तनोत इत्ये
कार्यो विनोक्तविषयवतीत्यस्मितामात्रावपुर्नित्यो विधातोत्युक्ते पमापो गिनचित्तं स्थितिपदं न भवति ३६ वीतरणविषयं वाचित्तं. वीतरणवि
तावत्तनोपरकं रापो गिनचित्तं वा स्थितिपदं न भवति ३७

ननु मोक्षिणीति कथं च स्मितामात्ररूपां प्रोक्षिणीत्यतीत्यत आह. एषादुपीति. विधूतमस्तमो मजा स्थितैव सत्त्वमपीत्योतिरिति भावः. इद्विधा वाच्यमित्योति
वासाः फलमाह पयेति ३६ वीतरणविषयं वाचित्तं. वीतरणः कृष्णद्वैपायनमुपन्यतः प्रजेमां चित्तं तरेवावत्तनोपरकमिति ३७ ३०

स्वप्रविद्युत्तानां संवत्सराः परात्पुनः स्वप्रेक्षिते कृतवसंनिवेशार्थं कीमुक्तौ रणपि वचं दुमलालो मयमृगावशकलातुकारिपिरंगप्रसंगैरुपेतामभिजातचंद्रकल
मरणमयोमलिपुर्धिमामसनीमभिवक्तावाहामर्यामयो हं भवतोमहेष्वास्वप्रतिमासयाः धपत्रेवप्रवृद्धप्रसवमनास्तएतामेतस्वप्रवृत्तावसंवदीभूताम
नुचिंतयन्तस्तस्मिन्नेकाकारमनसस्तत्रैवचित्तं स्थितिमदं यमने निद्रां स्यात्तिकीयात्याः यस्यां प्रवृद्धसुखमहमस्वाप्सामिति प्रसवमशौभवति एकं

सप्तमिदृशानां संज्ञाः सप्तमिदृशानां संज्ञाः सप्तमिदृशानां संज्ञाः सप्तमिदृशानां संज्ञाः ॥ यथाभिमतं प्रानाद्युपदेवाभिमतं तदेव
आवेत्तत्रत्यस्य स्थितिरूपमत्रापि स्थितिपदं तमेवेति ॥

यत्किञ्चास्माभ्युदयति. तावन्मात्रेण चोक्तं तदेव इत्यविरोद्धं रूपमुदाहरणं सुप्रावस्थेति. आभ्यं च ते परहितं न शक्यं गोचरयितुमिति ते च मयि गोचरे
क्रियते इत्यद्याभिमतध्यानादू. किं तदुनायेव अभिमतेन तदेव ता रूपमिति ३१

कंधपुनः स्थितिपदमात्मोभावेवंगतयास्य-चाहपरमात्मापरमहंसोऽस्यवशीकारः आचष्टेसंस्थिति-उक्तमर्थमिहोक्तस्यवशीकारपदार्थमाह-एवंतापुमपीमिति-व
शीकारस्यांवांतरफलमाह-तद्वशीकारादिति ७० तदेवंचनस्थितिरुपायाद्विधा-तद्विधितकस्यवशीकारेणपदार्थितः। संप्रतिनवविधितिकस्यचेनसः किंरूपकिं

परममाणपरममहंतेजोसुवशीकारः। सत्येतिविद्यमानस्यपरमास्यपरमास्वेतंस्थितिपदेनभवेति-सत्येतिविद्यमानस्यपरममहंतेजोस्थितिपदेचनस्य-एवंता
मुभयोकोटिप्रनुपाततोपोस्वाप्रतिपातः सोऽस्यापरेवशीकारः तद्वशीकारस्यैवपूर्णंफोतिन-कृतंतेनपुनरभ्यासकृतंपरिकर्मण्येस्येति ७० अथतद्विधि-
विकस्यचेनसः किंरूपकिंविषयावासमापन्निरिति तदुच्यते सोऽस्याहंतेजोभिजातस्यैवमहंतेजोप्रत्ययस्यैवतत्त्वतदंजनतासमापत्तिः। सोऽस्याहंतेजो-
तिप्रत्ययस्यैवतत्त्वतदंजनतासमापत्तिः ७१

विषयश्चसंप्रज्ञातोभवतीतिपृच्छति-अथेति-अत्रोक्तंसंभववार्पति-तदुच्यते-संभवपदंतेजोऽस्याहंतेजोसमापत्तंनद्याचष्टेसीयेति-अमभ्यासवैयर्थ्याभां-
सीएराज्ञसत्तामससप्रमासादेतेनैवतत्त्व-तत्त्ववार्पतिप्रत्ययस्यैवतत्त्वतदंजनतासमापत्तिः तदेन-वचित्तपुनरभ्यासकृतंतत्त्वतदंजनतासमापत्तिः ७२

एवं तस्य पदं पद्येति उपाधय उपाधिर्न पाकु सुमादि उपाकस्त-
न्यामापदः उपाधयस्य पदत्वीयं रूपं लोहितोत्पलिते देवाकास्तेन लसितो विभासते-
लिति- तथा प्राप्तेति प्राप्ते च तदसंख्येनोपरनदनुविष्टं नरेभ्यः प्रहृष्टं भवति-
चातोपमनः करणं रूपमापेधापयस्य समापदं प्राप्तामेव प्रा-

चमिताहमेवमलोकिरुहं तोपायने- यथा स्फटिक उपाधयमेव चन्द्रोपरक उपाधयस्य कारेण विभासते-
तथा प्राप्तासंख्येनोपरकं विभेदात् समापदं
वा सोस्वरूपाकारेण विभासते- तथा भूतस्योपरकं भूतस्य समापदं भूतस्य स्वरूपासंभवति-
तथा स्थूलासंख्येनोपरकं स्थूलरूपसमापदं स्थूलरूपा
भासंभवति- तथा विष्णुभेदे परकं विष्णुभेदसमापदं विष्णुरूपाभासंभवति ७

प्रमितिपावतः अतो प्राप्तास्वरूपाकारेण विभासते प्राप्तेऽप्येव स स्मृताभां विभजते-
भूतस्येति विष्णुभेदश्चेन्न ज्ञेयतया चेतनस्य भावो गवादिर्षादिश्चरह

७॥ तदेव नित्यं विचारमुक्तो समाधीर्भूतो ०

यो. भा.
११

तद्योग्रहसौम्यपीडयेदिति ग्रहसंज्ञाभिप्रायः इति ग्रहणार्थं विधाति. एतदेव स्पष्टपुत्रिग्रहणात्वं नोपि प्रमाणं नास्ति तदिति ग्रहणत्वं नोपि प्रमाणं न विदुः मात्मा यमंतः क. रंते
रूपमायेधाप्रहणमेव हि करणविवक्षितेन नान्येन युगलमुक्तं स्यात्तत्पुनराह. तथा ग्रहोत्पत्तयेति. अस्मिन्तद्विषये ग्रहीतृपुत्रेति. अस्मिन्तद्विषये

तथा ग्रहोत्पत्तयेति स्पष्टपुत्रेति. ग्रहणात्वं नोपि प्रमाणं न विदुः मात्मा यमंतः क. रंते
ग्रहीतृपुत्रेति स्पष्टपुत्रेति. अस्मिन्तद्विषये ग्रहीतृपुत्रेति. अस्मिन्तद्विषये

तापुरुषस्ति भावः पुरुषत्वाविशेषादेवेनोक्तोपि पुरुषः शुक्रप्रद इति. समाधिभियपतया संग्रहीतव्यं. तथा मुक्तेति ७



सम०
३३

वेदेवेकस्मिन्चतुर्धावेकमेवोक्तं नित्यमेवाधिक्यमात्रां संयम्यतां सुगतां सर्वेषु संधारणेन भोगैर्विद्याभाषप्रसंगेन रूपयति इत्येतेषां सुगता इति चतुर्धमि
कल्पनिर्धनपितृसुत्रमयनापतिपस्तुप्रसेवेन न स्पष्टवद्वि संयोग इति प्रतिप्रसंगेति प्राप्नोतीति प्रत्यक्षं असाधारणसंयोगकैकस्पष्टवद्वि संयोगे पाव
कावेचिद्विद्वन् ॥ सर्वपरमं न स्पष्टं ननु अविद्याविषये पक्षेन तस्य चोक्तं परमं यो नैव स्पष्टवद्वि संयोगे हेतुः असाधारणं सुदृष्टं ननु तत्र न कलकथमविद्या

इत्येतेषां सुगता विकल्पास्तत्रैकज्वरद्वयमेतत्सर्वेषु पुरुषाणां गुणसंयोगे साधारणविषयं २१ पस्तुप्रसंगेन न स्पष्टवद्वि संयोगः ॥ तस्य हेतुरविद्या विषये
यत्तानवाप्तनेत्यर्थः विषयपक्षेन वा सनाचा सितानकार्ये निष्ठां पुरुषस्वातिवुद्धिः प्राप्नोति साधिका राघुन रावतेन ॥

योगमेव स्पष्टं नुमि सन्न आह विषयपक्षेन वा सनाचा सितानकार्ये निष्ठां पुरुषस्वातिवुद्धिः प्राप्नोति साधिका राघुन रावतेन ॥
नंततपुरुषसंयोगिनीतादृशीमेव बुद्धेस्तुति एवं पूर्वसर्गेषु सनाधित्वादेवः अतएव प्रतिसंगवस्थापानपुरुषो मुच्यते इत्याह विषयपक्षेनेति ७

यः भः

3

पदपुरुषत्वान्तिकार्ये विष्टां प्रासादद्विपर्ययत्नवासावावेपुकारास्याभावात्पुनरुचिनेदूसाहः सातिस्ति चक्रश्चिदास्तिकः केवलयुंडकोमास्वानेनोपहसतिपेट
कोपाख्यानमाहः मुग्धपेति किमर्थमित्यर्थशब्दे निमित्तमुपलक्ष्यति प्रयोजनस्यापि विभिन्नत्वात् पंकापास्मानेन साम्यमापादयाने नद्येर्विद्यमानं गुणपुरु

समुपलब्धत्वात्तदप्येवमानाकार्यनिर्णयप्रोक्तं चरितं अधिकारविहृत्तादृशान्वयकारणभावाच्चमन्त्रसंज्ञे-सन्नकृत्तितपंरकोपाख्यानेनादृष्टपति-मुग्धया
भाष्येयाभिधीयतेपंरकचरितपुत्रापत्यसुतोयेभमिनोकेमर्थनादृशति-सत्तामाहमन्त्रस्तेहमपत्यमुत्सादयिष्यामीति-तद्येदंविद्यमानंतामंविनविहृत्तनकरो
तिविनष्टंकारिष्यतीति काप्रत्याशा ७

वाङ्मन्त्राणां चित्तवृत्तिनकरेति परवैराग्येण ज्ञानप्रसादमात्रेण संस्कारविस्मृतेन हंकारव्यतीतिकाप्रसादाद्यस्मिन्सर्वपद्वर्तितत्त्वस्य कार्यमनुपस्थितस
तीति भावः ७

रामायण

3

अत्रैकदेशमतेषामेवममहः तत्रैति रसदयमममात्राचार्यस्यचामिदेजीयः ॥ आचार्यस्यवापुप्रोक्तेरुक्तस्यसाध्याविनोविचारादुचिमावधिस्थापयत्यपिस्वयमाचरतेयस्याद
चार्यस्येनयोच्यतेइतिभोगविचकार्यातिरूपयमरातनुद्विनिर्वात्रेवमोसः ननुवृद्धिस्वरूपनिर्वात्रिः साविधममेपांतविवेकस्यातिरूप्याच्यनतरमवभसतिसस्यिपुर्द्विरूपमा
वावस्थानेइत्यर्थः एतेरेवस्फेपपति अदर्शनस्यवंधकास्येसाभावाद्दुर्द्विनिर्वात्रिः तच्चादर्शनवंधकप्रसंगदर्शनाद्विनिर्वात्रेनदर्शननिर्वात्रिस्तुपरवैवेरस्यसाध्यासत्यपि

तच्चाचार्येणीयोवक्तिः ननुवृद्धिनिर्वात्रेवमोसोऽर्शनकारणभावात्तुर्द्विनिर्वात्रस्तच्चादर्शनवंधकासंगदर्शनाद्विनिर्वात्रेन तत्राच्यननिर्वात्रेवमोसः किमर्थमस्या
नरास्यमनेविश्रमः २४

वृद्धिस्वरूपवस्थानेयोसप्रेमावः एकदेशमत्रमुपन्यस्यस्वमनसाह तच्चित्रनिर्वात्रिवमोसः अन्तर्दशनेनिरुत्तेः चित्रविनस्वरूपनिर्वात्रेभवेतीतिरुच्छंदशनका
येत्यत आह किमर्थमस्थानेमतिविश्रमश्चिः अपमभिसंधिः यदिदर्शनस्यसाध्याविननिर्वात्रोकारणभावाभेगीकर्वीमहेतजस्वमुपायभ्येमहेतुविवेकदर्श
नंप्रकर्षकाद्यांप्राप्तिनिरोधसमाधिभावनप्रकर्षकमेराविननिर्वात्रमसुरूपस्वरूपवस्थानोपयोगीत्यातिरूपमहेतजस्वमुपायभ्येमहेति ॥

अथाप्यागमिनामनुमतिमाह. तथाचोक्तमिति कुर्यात्. प्राणापानमिदं देहोवाति. प्राणापानमस्यो गंगतामिह पुराणोक्तं प्राणापानमस्य विषयं पुरुषं भासात्कुरुतेतुयः. प्राणा
पानः सर्वत्रैव. सर्वत्रोर्वात्रैव. परस्परैरप्यागमिनामनुमतिमाह. कुरुतेतुयः प्राणापानमस्य विषयं पुरुषं भासात्कुरुतेतुयः. प्राणापानमस्य विषयं पुरुषं भासात्कुरुतेतुयः. प्राणा
पानः सर्वत्रैव. सर्वत्रोर्वात्रैव. परस्परैरप्यागमिनामनुमतिमाह. कुरुतेतुयः प्राणापानमस्य विषयं पुरुषं भासात्कुरुतेतुयः. प्राणापानमस्य विषयं पुरुषं भासात्कुरुतेतुयः. प्राणा

तथाचोक्तं. तपोभ्यां प्राणापानात्ततोविशुद्धिमैतानां देहसंज्ञानस्येति ॥ ५३ ॥ केचधारणासुवोपतामनसः. प्राणापानाभासात्तवप्रसन्नविधारणाभ्यां
तप्राणास्येति कुरुतेतुयः ॥ ५४ ॥ अथक. प्रसादः. स्वविषयासंप्रयोगेचित्तस्य स्वरूपानुकारइवेति प्राणासंप्रसारणः. स्वविषयसंप्रयोगाभावेचित्तस्वरूपमुका
रइवेति चित्तविरोधेति तव विरुद्धादीति प्राणासंप्रसारणः. स्वविषयसंप्रयोगाभावेचित्तस्वरूपमुका

कारिभिः विषयेन संप्रपुन्यते तदसंयोगात्सुखदुःखविषयसंप्रपुन्यते इति सोपमिद्विषयासंप्रसारणः. स्वविषयसंप्रयोगाभावेचित्तस्वरूपमुका
रइवेति चित्तविरोधेति तव विरुद्धादीति प्राणासंप्रसारणः. स्वविषयसंप्रयोगाभावेचित्तस्वरूपमुका
रइवेति चित्तविरोधेति तव विरुद्धादीति प्राणासंप्रसारणः. स्वविषयसंप्रयोगाभावेचित्तस्वरूपमुका

अत्रेवदृष्टं मात् पद्यामधुकरमिति दर्शयितुं योजयति तथेति अत्रापि नि सुपुणराकारं शब्दादिषु यका नि निगृह्यान्मार्गयोगित कुर्यादित्यानुकारिणी प्रसादात्
पदपराः तस्य प्रयोजने तत्रैव दर्शयितुं योजयति तथेति अत्रापि नि सुपुणराकारं शब्दादिषु यका नि निगृह्यान्मार्गयोगित कुर्यादित्यानुकारिणी प्रसादात्

यथापुकरजनमसिकाडयत्तमस्तपते त्रिविधमानमनुनिदेशने तथेष्टपाणिचित्तचितेवे निरुद्धनीलेष्वप्रत्याहम्ः ५४ ततः पर्यावृत्तपत्रेष्टिपारगाम्-
 ऋष्टिपुष्पमनमिष्टिपुष्पपङ्क्तिरेवितसक्तिर्यस्यनयस्यतेनये यस्य इति अतिरुद्धप्रतिपत्तिर्नाया ७

मन्वाद्यपरमांदिषाणां वृक्षतापाद्यपेक्ष्यपरमेयमुच्यते अष्टनादर्शपतिः शब्ददिष्टिति एतदेव विरुणोति सक्तो रागे व्यसनं कपाकुसला व्यसति विपति निरास
सेनं व्यसति तद्भावोऽसन्नवृक्षता अपरामयिवृक्षतामाह अतिरुद्रवृक्षाद्यतिरुद्रशब्दसेवर्तदिरुद्रप्रवृत्तिः सेवनाप्यानायादनपेतायतः ६५

अथ समविश्रुता माह शब्दसं प्रयोगः इति शब्दसिद्धिर्द्वयार्णसं प्रयोगः स्वेच्छाभागे येषु शब्दसं प्रयोगः को न भो म्यत्र इत्यर्थः । अथ समविश्रुता माह एगदेवाभावे सुख
दुःखशून्यता अभ्युपगम्यते इति तन्मध्यमेन संवत्सरं विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह

शब्दसं प्रयोगः स्वेच्छाभागे येषु शब्दसं प्रयोगः को न भो म्यत्र इत्यर्थः । अथ समविश्रुता माह एगदेवाभावे सुख
दुःखशून्यता अभ्युपगम्यते इति तन्मध्यमेन संवत्सरं विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह

इत्युक्तमिति ननु शब्दसं प्रयोगः को न भो म्यत्र इत्यर्थः । अथ समविश्रुता माह एगदेवाभावे सुख
दुःखशून्यता अभ्युपगम्यते इति तन्मध्यमेन संवत्सरं विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह विमलवैश्रवत्या परमविश्रुता माह

कोभा. नेतरेन्द्रियमपवदिति. पद्यापनमानसंरूपामेकंन्द्रियमयेपीष्टुं पांतात्रजयापप्रमत्तांतरमपेसंतेनैवैवंविचमिरेधेवात्पुंन्द्रियनिरोधायप्रयत्नांतरापेसेसधे. क्रियायोगंमणे

१३

नेतरेन्द्रियमपवत्प्रपन्नकृतमुपापांतरमयेसंतेयोगिन इति १५ इति पातंत्रलेखाधननिर्देशो नाम द्वितीयः पादः २

केशानमिपाकाकर्मणामिदं. तदुःसत्तंत्राव्ययनपदेयोगस्ययंचकमिति इति श्रीवाचस्पतिमिश्रविरचितपांतातंत्रजभाष्यव्याख्यायांसाधननिर्देशो
नाम द्वितीयः पादः २

सम०

२३

1845

Received of the Treasurer of the County of ... the sum of ...

for ...

Witness my hand and seal this ... day of ... 1845